Nužno nasljedno pravo u Rimskom pravu s osvrtom na uređenje u suvremenom hrvatskom pravu

Belančić, Lara

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:199:195974

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Repository / Repozitorij:

Repository Faculty of Law University of Zagreb

Sveučilište u Zagrebu

Pravni fakultet

Katedra za rimsko privatno pravo

Lara Belančić

Diplomski rad

NUŽNO NASLJEDNO PRAVO U RIMSKOM PRAVU S OSVRTOM NA UREĐENJE U SUVREMENOM HRVATSKOM PRAVU

Mentor: prof. dr. sc. Tomislav Karlović

Zagreb, 2023.

IZJAVA O IZVORNOSTI

Ja, _____Lara Belančić_____ (ime i prezime studenta/ice) pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor/ica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristio/-la drugim izvorima do onih navedenih u radu.

_____Lara Belančić_____

(potpis studenta)

SADRŽAJ

1. UVOD 1
2. OPĆENITO O INSTITUTU NASLJEĐIVANJA 3
2.1. Uvodno o pravnim osnovama nasljeđivanja 3
2.2. Zakonsko ili intestatno nasljeđivanje 3
2.3. Oporučno nasljeđivanje 7
3. RAZVITAK NUŽNOG NASLJEDNOG PRAVA KROZ RIMSKO PRAVO 11
3.1. Pojam nužnog nasljednog prava i razvitak sve do Justinijana 11
3.2. Justinijanove reforme 20
3.2.1. O Justinijanovom zakonodavnom djelovanju 20
3.2.2. Reforma nužnog nasljednog prava Novelom 18 20
3.2.3. Novela 115 25
4. NUŽNO NASLJEĐIVANJE U SUVREMENOM HRVATSKOM PRAVU 32
5. ZAKLJUČAK 39
6. LITERATURA I IZVORI 41

1. UVOD

Nasljeđivanje se dotiče i proizlazi iz najbližih ljudskih međuodnosa, kako onih koji nastaju rođenjem, tako i onih koji nastaju brakom.[1] Nakon smrti određene osobe, navedeni odnosi među preživjelima mogu postati poremećeni te je stoga potrebno urediti kome će njezina ostavina pripasti, kako bi se spriječile svađe, ali i možebitno samovlasno prigrabljivanje te imovine. Naime, smrću čovjeka prestaje njegova pravna sposobnost[2], no preostaju njegova imovinska prava i obveze koja u pravilu prelaze na drugu osobu. Nasljedno pravo upravo uređuje pravne odnose nakon smrti određene osobe, odnosno prijelaz ostaviteljevih pravnih odnosa na druge.[3] Najčešće ostavitelj svojevoljno određuje kome će njegova imovina pripasti, no ima i situacija u kojima određena osoba umre prije nego što je izrazila svoju želju za odabirom nasljednika u oporuci, ili je pak dužna po zakonskim propisima jedan dio svoje imovine ostaviti određenim bliskim osobama. U krajnjem slučaju, ako ne postoji nitko tko bi ostavitelja mogao naslijediti, njegova imovina postaje ošasna, tj. prelazi u vlasništvo države ili njezinih tijela.

Nasljedno je pravo već u rimsko doba smatrano za vrlo složeno.[4] To potvrđuje i činjenica, na koju upućuje Jakab, da se oko šezdeset posto svih sporova u rimsko doba vodilo upravo zbog materije nasljeđivanja.[5] Također, važnost nasljednog prava u rimskim okvirima indicirana je time da je čak četrdeset posto sadržaja Justinijanovih *Digesta*, najvažnijeg djela njegove kodifikacije[6], posvećeno toj grani prava.[7] U prvom su redu pritom obrađene dvije kategorije nasljeđivanja, koje su prvo i nastale, a to su intestatno ili zakonsko nasljeđivanje i testamentarno ili oporučno nasljeđivanje[8], dok je rimsko pravo tek kasnije uvelo i ustanovu nužnog nasljednog prava, o kojem će upravo u ovom radu biti riječ.[9]

---

[1] Usp. Treggiari, S., *Roman Marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian,* Clarendon Press, Oxford, 1993., str. 379.

[2] Pravna sposobnost označava sposobnost imati prava i dužnosti. Usp. čl. 17. st. 2. Zakona o obveznim odnosima, Narodne novine, br. 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21, 114/22, 156/22.

[3] Usp. Horvat, M., *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2017., str. 393.

[4] Usp. Johnston, D., *Roman Law in Context,* Cambridge University Press, Cambridge, 1999., str. 44.

[5] Usp. Jakab, É., *Inheritance,* u: du Plessis, P. J.; Ando, C.; Tuori, K. (ur.), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford University Press, New York, 2016., str. 498.

[6] Justinijanova kodifikacija sadržava uz Digesta i *Codex* i *Institutiones*, dok su im u tiskanim izdanjima dodane i *Novellae*. Usp. Stein, P., *Rimsko pravo i Europa, Povijest jedne pravne kulture*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2007., str. 42 – 46.

[7] Usp. Frier, B. W.; McGinn, T. A. J., *A Casebook on Roman Family Law,* Oxford University Press, Oxford, 2004., str. 321.

[8] Usp. Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 3, str. 394.

[9] Rimsko pravo je uvelo i pojam zapisa ili legata, koji predstavlja singularnu sukcesiju. Naime, u tom slučaju, pojedinci mogu stjecati pojedinačne stvari ili imovinska prava iz ostaviteljeve imovine bez da odgovaraju za ostavinske dugove, no ono ovdje nećemo posebno spominjati i obraditi. Vidi više o njemu u *ibid.*, str. 395.

Nužno nasljedno pravo prošlo je dugi razvoj, od civilnog prava, preko pretorskih edikata i carskog zakonodavstva, sve do Justinijanovih reformi koje su poslužile kao podloga suvremenih europskih i svjetskih građanskih zakonika. Iako se institut nužnog nasljeđivanja pojavio relativno kasno u rimskom pravu u odnosu na druge osnove, u biti tek s potpunom realizacijom slobode oporučivanja[10], jer se tek tada pojavila i mogućnost cjelovitog zanemarivanja bliskih srodnika, danas je taj institut zakonski detaljno reguliran, i to u Republici Hrvatskoj u Zakonu o nasljeđivanju (dalje u tekstu: ZN).[11] Pritom se može primijetiti da je nužno nasljeđivanje predmet mnogih, vrlo često dugotrajnih sporova, a mnogi od njih završeni su tek odlukom Vrhovnog suda Republike Hrvatske.[12] Uz to ih prate i mogu se javiti mnoge komplikacije, pogotovo ako su u pitanju nekretnine.

Međutim, prije dolaska do navedenih problema u vezi suvremenog nužnog nasljednog prava, u ovom radu će biti primarno riječi o nužnom nasljednom pravu u rimskom pravu, s naglaskom na uređenje od strane cara Justinijana, posebno stoga jer je ono ostavilo velik trag i predstavlja podlogu suvremenim zakonodavstvima, te je utjecalo na današnje hrvatsko uređenje. Štoviše, uz zakonsko uređenje, u suvremenom dijelu će biti konzultirana i jurisprudencija. Općenito, cilj ovog rada je izložiti kako je nužno nasljedno pravo razvijeno u rimskom pravu te konačno uređeno za vrijeme Justinijana te što se od njegovih pravila održalo i danas.

[10] *Ibid.*, str. 410.

[11] Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19.

[12] Kao primjer se može dati odluka Vrhovnog suda Rev 814/1990-2, kojom se čak poništavaju raspolaganja ostavitelja imovinom za vrijeme njegova života, kao što je darovanje, a sve kako bi nužni nasljednici dobili svoj dio. Konkretnije, Vrhovni sud je u predmetnom slučaju prihvatio reviziju, ukinuo prvostupanjsku i drugostupanjsku presudu i vratio predmet prvostupanjskom sudu na ponovno suđenje. Riječ je bila o tome da je prvostupanjski sud utvrdio da je ostaviteljica S.A. darovanjem u korist tuženog S.M. povrijedila pravo tužitelja S.I. na nužni dio te tužitelju, na temelju toga, pripada jedna šestina dijela nekretnine koja je upisana u zemljišne knjige u ime tuženoga. Tuženi S.M. bio bi dužan trpjeti da se darovanje umanji do visine nužnog dijela koji pripada tužitelju. Drugostupanjski sud je potvrdio ovu presudu, a podredno je tuženik izjavio reviziju. Kako je tuženik u međuvremenu na predmetnoj nekretnini nadogradio kat te preuredio prizemlje, prvostupanjski i drugostupanjski sudovi utvrdili su da je nastao novi objekt u odnosu na darovani, no, također, oni smatrali su da time nisu nastale pravne posljedice za pravo tužitelja na njegov nužni dio u punom obujmu vrijednosti. Vrhovni sud smatrao je da takav novonastali objekt ne može u cjelini biti vraćen u ostavinsku imovinu, već samo u onom dijelu koliki bi bio nužni dio tužitelja na darovanoj nekretnini, a prema stanju stvari u vrijeme koju bi imala darovana stvar kada je tuženik saznao za vraćanje dara. Ono što je još bitno jest djeljivost stvari, a pošto je riječ o nekretnini, tuženik tužitelju jedino može prepustiti odgovarajući idealni dio nekretnine ili platiti njenu vrijednost u razmjernom dijelu. S obzirom na navedene činjenice, Vrhovni sud zauzeo je stajalište da je pogrešno primijenjeno materijalno pravo te da u ponovljenom postupku treba raspraviti pitanje obujma prava tužitelja na nužni dio. Vidi odluku Vrhovnog suda RH Rev 814/1990-2 od 24. lipnja 1992.

2. OPĆENITO O INSTITUTU NASLJEĐIVANJA

2.1. Uvodno o pravnim osnovama nasljeđivanja

Nasljeđivanje, u objektivnom smislu, može se opisati kao skup pravnih pravila koja uređuju prijelaz pravnih odnosa ostavitelja na određene druge osobe, a upravo ta pravila dolaze do izražaja nakon smrti osobe ostavitelja.[13] Subjektivno pravo koje proizlazi iz tih pravila, pak, ovlašćuje nasljednika da stupi u imovinskopravne odnose ostavitelja, stekne nasljedno pravo i bude njegov sveopći pravni sljednik. Do nasljeđivanja dolazi zbog smrti osobe i tada ostaviteljeva imovina prelazi na nasljednika čime postaje njegovo nasljedstvo.[14] Preuzimajući nasljedstvo, nasljednik stupa u ostaviteljev pravni položaj i dolazi do univerzalne sukcesije.[15] Na taj način sva ostaviteljeva prava i obveze prelaze na nasljednika. Dakle, na nasljednika prelaze i svi ostaviteljevi dugovi.[16]

Opće pretpostavke za stjecanje nasljedstva po rimskom pravu bile su smrt ostavitelja, sposobnost imati nasljednike, sposobnost biti nasljednikom, pozivanje na nasljedstvo te prihvat istoga (osim ako nasljednici nisu bili iz skupine *sui heredes*). Do pozivanja na nasljedstvo je dolazilo i na temelju zakona, kada govorimo o intestatnom ili zakonskom nasljeđivanju (*succesio ab intestato*), ili na temelju oporuke, testamentarno ili oporučno nasljeđivanje. [17] Ove dvije osnove su se u rimskom pravu međusobno isključivale pa tako ostavitelj nije mogao dijelom imovine oporučno raspolagati, a preostali dio prepustiti nasljeđivanju po zakonu.[18] Iznimka je postojala samo u slučaju kada vojnik napravi oporuku[19], te kada je bila riječ o nužnom nasljeđivanju, o čemu će kasnije biti riječ.[20]

2.2. Zakonsko ili intestatno nasljeđivanje

Zakonsko nasljeđivanje uređuje prijelaz imovine na osobe iz istog kruga obitelji, to jest na ostaviteljeve potomke i rođake. Ono se razvijalo kroz tri faze rimskog doba: kroz civilno pravo

[13] Usp. Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 3, str. 393.
[14] Čl. 3. st. 1. i čl. 5. st. 3. ZN-a.
[15] Rimljani su univerzalnu sukcesiju opisivali rečenicom „*Successio per universitatem, in universum ius, in omne ius*“. Usp. Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 3, str. 394.
[16] Usp. Kaser, M., *Roman private law*, transl. by Dannenbring, R., University of South Africa, Pretoria, 1984., str. 370-371.
[17] To se označavalo pravilom „*Nemo pro parte testatus pro parte intestatus decedere potest*.“ Usp. Eisner, B.; Horvat, M., *Rimsko pravo,* Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1948., str. 478.
[18] Usp. Jakab, É., *op. cit*. u bilj. 5, str. 499.
[19] Vojnik je mogao oporukom jedan dio imovine ostaviti osobi po volji, dok bi se preostali dio dijelio po zakonskom redu. Vidi opširnije u Romac, A., *Izvori rimskog prava*, Informator, Zagreb, 1973., str. 467.
[20] Usp. Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 17, str. 470.

Zakonika XII ploča, zatim kroz pretorsko pravo te naposljetku carsko doba i Justinijanove reforme. Zakonik XII ploča detaljno pojašnjava kako se u počecima uređivala ova materija, određujući u Tab. V, 4-5: „*Si intestato moritur, cui suus herec nec escit, adgnatus proximus familiam habeto. Si adgnatus nec escit, gentiles familiam habento*."[21] Prema tome, do zakonskog je nasljeđivanja dolazilo samo ako ostavitelj iza sebe nije ostavio oporuku[22], iz čega se i razvilo pravilo da bi oporučno nasljeđivanje trebalo imati prednost pred zakonskim. Nadalje, postojala su tri razreda zakonskih nasljednika po civilnom pravu, a to su bili *sui heredes, proximus agnatus i gentiles. Sui heredes* je skupina koja je nasljeđivala prva[23], a obuhvaća osobe pod ostaviteljevom neposrednom vlašću u trenutku njegove smrti.[24] Takve osobe smrću ostavitelja izlaze iz njegove vlasti i postaju osobe *sui iuris. Sui heredes* obuhvaća djecu, kako onu rođenu u zakonitom braku, tako i adrogiranu i adoptiranu djecu, unuke od preminulih ili emancipiranih sinova (pod uvjetom da su bili pod ostaviteljevom *patria potestas* u trenutku njegove smrti) te ženu u *manus* braku (budući da je ona imala položaj jednak kćeri[25]).[26] *Sui heredes* obuhvaća i djecu koja bi pripadala pod očevu vlast da su rođena dok je otac još bio živ.[27] Žena nije mogla imati *sui heredes* s obzirom da ona nije mogla imati *patria potestas*, odnosno, nije mogla biti starješina kućne zajednice. Štoviše, u braku bez *ius connubii*[28], tj. onome koji nije imao učinke prema rimskom civilnom pravu, nije dolazilo do

[21] Tab. V, 4-5: „Umre li bez testamenta netko tko nema „svojih nasljednika", njegovu „familiju", tj. imovinu, neka dobije najbliži agnat; nema li agnata, imovinu neka dobiju gentili." Prijevod prema Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 3, str. 397.

[22] Također, Justinijan u svojim Institucijama 3, 1 pojašnjava: „*Intestatus decedit, quit aut omnino testamentum non fecit aut iure fecit aut id quod fecerat ruptum irritumve factum est aut nemo ex eo heres extitit*." (Bez oporuke (intestatno) umire onaj (pojedinac) koji ili uopće nije napravio oporuku, ili je nije napravio u skladu s pravom, ili je (oporuka) koju je napravio bila (kasnije) ukinuta odnosno postala nevaljana, ili kada nitko po toj (oporuci) nije postao nasljednik.) Prijevod prema Romac, A. (ur.), *Justinijan. Institucije*, Latina et Graeca, Zagreb, 1994., str. 269.

[23] *Sui heredes* može se prevesti kao „svoji vlasnici". Vidi opširnije u Johnston D., *Succession*, u: Johnston, D. (ur.), *The Cambridge Companion to Roman Law*, Cambridge University Press, Edinburgh, 2015., str. 200.

[24] Neposredna vlast se označavala kao *patria potestas*, a pod takvom vlašću nalazili su se članovi kućne zajednice, agnati. Vidi opširnije u Romac, A., *Rječnik rimskog prava*, treće, dopunjeno izdanje, Informator, Zagreb, 1989., str. 253-254.

[25] Usp. Frier, B. W.; McGinn, T. A. J., *op. cit*. u bilj. 7, str. 323.

[26] Adrogirana djeca su bila posvojena muška djeca koja su prije posvojenja bila *sui iuris*, a adoptirana djeca su bila posvojena djeca *alieni iuris* koja su adopcijom napuštala raniju i prelazila u novu obitelj pod novu očinsku vlast. Time bi adoptirani u novoj obitelji imao sva prava i dužnosti kao da je u njoj rođen. Emancipirani sinovi su pak djeca dobrovoljno otpuštena iz očinske vlasti koja bi zatim postala *sui iuris.* Žena u *manus* braku je aktom udaje dolazila pod vlast (*manus)* svoga muža ili njegova pretka koji je je bio *pater familias*. Ona na taj način izlazi iz svoje prijašnje obitelji i stupa u novu čime njena imovina postaje vlasništvo muža, ali tada ona dobiva položaj kćeri te time ima pravo na nasljedstvo kao i drugi *sui heredes.* Vidi opširnije u Romac, A., *op. cit*. u bilj. 24, str. 20-22, 109-110, 215-216.

[27] Usp. Romac, A., *op. cit*. u bilj. 22, str. 269.

[28] *Conubium* označava pravnu sposobnost za sklapanje zakonitog rimskog braka, a to pravo su imali samo rimski građani i *Latini prisci (*uz izuzetke). Vidi opširnije u Romac, A., *op. cit.* u bilj. 24, str. 77.

automatskog intestatnog nasljeđivanja što je predstavljalo značajnu prepreku u zakonskom nasljeđivanju djece.[29]

Sui heredes nasljeđivali su u jednakim dijelovima, a ako bi neki od njih već bio preminuo, njegov dio bi pripao njegovim potomcima, odnosno djeci ili unučadi. Isključeni su bili svi koji više nisu bili pod ostaviteljevom očinskom vlašću, na primjer kroz emancipaciju.[30]

Nadalje, iako nisu imali svojstvo najbližeg nasljednika u trenutku smrti ostavitelja, postoji mogućnost da određene osobe to postanu. To je, recimo, moguće ako zatočena osoba pobjegne iz ruku neprijatelja i uspije se vratiti tek nakon smrti oca.[31] Također, postoji i mogućnost da pojedinac prvo postane, pa onda prestane biti najbliži nasljednik. To će se dogoditi ako se, na primjer, presudom utvrdi da je ostavitelj kriv za veleizdaju u kom slučaju on uopće ne može imati nasljednike i sva njegova imovina pripast će državi.[32]

Vjerovalo se da su *sui heredes* samim pripadanjem kućnoj zajednici već bili vlasnici ostaviteljeve imovine, a smrću ostavitelja su samo dobili pravo slobodno upravljati tom imovinom.[33] Prema tome, oni stječu imovinu već u trenutku ostaviteljeve smrti te nije potrebno izvršiti poseban čin prihvata nasljedstva[34], ali oni nisu imali ni pravo odbiti nasljedstvo. Zbog toga su se nalazili u nezavidnoj poziciji jer, iako će uvijek biti prvi pozvani na nasljedstvo, isto tako nemaju izbora nego ga prihvatiti i upravo zbog toga su nazvani i *sui et necessarii heredes.*[35] To je moglo biti problem ako je ostavina bila opterećena dugovima te je moglo dovesti do bankrota zbog čega je takva ostavina i dobila naziv *damnosa hereditas*.[36] Zbog toga, kako bi poštedjeli svoje potomke nepotrebnih tereta, neki ostavitelji su radije iznaslijeđivali djecu u oporukama i koristili se institutom fideikomisa[37].[38] Također, od doba cara Hadrijana, postojala

[29] Usp. Roselaar, S. T., *The Concept of Conubium in the Roman Republic*, u: du Plessis, P. J. (ur.), *New Frontiers: Law and Society in the Roman World*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013., str. 105.
[30] Usp. Jakab, É., *op. cit*. u bilj. 5, str. 505.
[31] Takvi slučajevi uređivali su se po načelima prava povratka (*ius postliminii).* Prema tome, ako bi sin postao zarobljenikom, „pravo očinske vlasti ostaje otvoreno" jer on, pri povratku, opet ulazi u granice carstva u kojem njegov otac ima očinsku vlast nad njime. *Ius postliminii* obuhvaća i one koji bijahu oslobođeni pobjedom nad neprijateljima koji su ih zatočili. Vidi opširnije u Romac, A., *op. cit*. u bilj. 22, str. 69.
[32] *Ibid.*, str. 271-273.
[33] Usp. Johnston, D., *op. cit*. u bilj. 23, str. 200.
[34] Just. Inst. 2, 19, 2: „*Necesarii vero ideo dicuntur, quia omnimodo, sive velint sive nolint, tam ab intestato quam ex testamento heredes fiunt.*" (Prinudnim se nazivaju stoga što uvijek – bilo da žele ili ne žele – postaju nasljednici, kako zakonski (intestatno), tako i na temelju oporuke.) Prijevod prema Romac, A., *op. cit*. u bilj. 22, str. 215.
[35] Usp. Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 23, str. 203.
[36] Usp. du Plessis, P., *Borkowski 's Textbook on Roman Law*, Fifth Edition, Oxford University Press, New York, 2015., str. 211.
[37] Fideikomis ili *fideicommissum* jest molba kojom ostavitelj upućuje svojem nasljedniku da izvrši neku njegovu želju. Na taj način je ostavitelj mogao imenovati neku drugu osobu za nasljednika umjesto svoje djece i potom takvom nasljedniku odrediti da prenese nasljedstvo djeci čime bi se ona poštedjela dugova koje redovno nasljeđivanje donosi. Vidi opširnije u Romac, A., *op. cit*. u bilj. 24, str. 123.
[38] Usp. Johnston, D., *op. cit*. u bilj. 4, str. 45.

je mogućnost *sui heredes* da se koriste institutom *beneficium abstinendi.* On je omogućavao nasljednicima da odbiju prihvat takvog nasljedstva.[39]

Ako nema *sui heredes*, sljedeća skupina pozvana na nasljedstvo bili su *proximus agnatus*. Agnati su bili ostaviteljevi rođaci isključivo preko muške loze. Samo oni najbližeg stupnja mogli su naslijediti imovinu, a ako je odbiju, nasljedstvo ne prelazi na agnate daljeg stupnja, već pripada državi. Iz toga proizlazi da ovakvi agnati mogu i odbiti prihvat nasljedstva, što nije slučaj s prvim razredom nasljednika (*sui heredes*).[40] Ako pak nije bilo agnata ili su oni odbili nasljedstvo, na red su dolazili *gentiles* ili šira obitelj.[41] To su bili pripadnici istog roda, plemena, koji su smatrani potomcima sa zajedničkim pretkom.[42]

Zakonsko nasljeđivanje po pretorskom pravu je bilo nešto drugačije. Pretor je ediktom uveo *bonorum possessio sine tabulis*, odnosno pravo na posjed ostavine kroz četiri nasljedna reda. U prvom redu su bili *unde liberi* koje su činila ostaviteljeva djeca, uključujući i onu koja nisu bila pod *patria potestas* ostavitelja u trenutku njegove smrti.[43] Drugi red (*unde legitimi)* su činili svi oni nasljednici koje navodi Zakonik XII ploča, dakle *sui heredes, proximus agnatus* i *gentiles*[44], dok su u trećem redu (*unde cognati*) na nasljeđivanje pozvani bili krvni srodnici do isključivo šestog stupnja, a od sedmog samo djeca bratučeda.[45] Pretor uvodi novost i u ovu kategoriju, a to je da pravo nasljeđivanja sada nemaju samo oni rođaci povezani preko muške linije, već i ženske.[46] Napokon, u četvrtom redu (*unde vir et uxor*) nasljeđivao je preostali bračni drug[47], pod uvjetom da je brak bio valjan po rimskom pravu.[48] Također, brak je trebao još uvijek postojati u trenutku kada je jedan od bračnih drugova umro, odnosno, nije smjelo ranije doći do razvoda.[49] Žene koje su se udale *sine manu* mogle su nasljeđivati jedino oporučnim putem[50], a nisu mogle biti zakonske nasljednice.[51]

---

[39] Usp. Miller, J. D. D.; Sarris, P., *The Novels of Justinian: A Complete Annotated English Translation, Volume 1*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018., str. 53.
[40] Usp. Johnston, D., *op. cit*. u bilj. 23, str. 200.
[41] *Ibid.*
[42] Usp. Romac, A., *op. cit*. u bilj. 24, str. 133.
[43] Usp. Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 3, str. 400.
[44] *Ibid.*
[45] *Ibid.*
[46] Usp. Johnston, D., *op. cit*. u bilj. 23, str. 201.
[47] *Ibid.*
[48] Usp. Roselaar, S. T, *op. cit*. u bilj. 29, str. 105.
[49] Usp. Treggiari, S., *op. cit*. u bilj. 1, str. 381.
[50] Žena u braku *sine manu* nije prelazila u novu obitelj svoga muža, već je i dalje ostajala pod vlašću svojeg *patris familiasa*. Time ona ne dobiva pravo naslijediti svoga muža već joj ostaje zakonsko nasljedno pravo prema svom dosadašnjem ocu (starješini) obitelji. Usp. Romac, A., *op. cit.* u bilj. 24, str. 216.
[51] Usp. Roselaar, S. T., *op. cit*. u bilj. 29, str. 105.

Carsko zakonodavstvo je dalje nastojalo istaknuti važnost kognatskog srodstva i to kroz dva nova propisa: *senatus consultum Tertillianum* i *senatus consultum Orphitianum*.[52] Bitno je spomenuti da je ovim aktima donekle poboljšan veliki nedostatak u uređenju nasljeđivanja između majke i njezine djece. Tako je *senatus consultum Tertillianum* odredio da će majka s troje ili više djece nasljeđivati u trećem redu, jednako kao i sestra. Što se tiče djece kao nasljednika, *senatus consultum Orfitianum* propisao je da su sva djeca, bila ona zakonita ili nezakonita, pozvana biti majčinim nasljednicima u prvom redu.[53]

Konačno, Justinijan je proveo mnoge reforme i zakonskog nasljeđivanja, u prvom redu svojim Novelama 118 i 127. Prema njegovom uređenju, nasljeđivanje se u potpunosti temelji samo na kognatskoj vezi, pri čemu su nasljednici podijeljeni u četiri razreda. U prvom razredu su descendenti svih stupnjeva i po muškoj i po ženskoj liniji, u drugom redu su ascendenti te punorodna braća i sestre, kao i djeca već umrle braće i sestara. Treći razred sačinjavali su polurodna braća i sestre, dok četvrti razred svi ostali pobočni krvni srodnici.[54]

Ono što je zanimljivo ovdje, ali i općenito kroz razvoj rimskog zakonskog nasljeđivanja, jest da rimsko pravo, u usporedbi s drugim usporedivim zakonodavstvima tog vremena, nije davalo prednost muškoj djeci s obzirom na žensku niti je preferiralo djecu rođenu prije od djece rođene kasnije.[55] To objašnjava i Justinijan u svojim Institucijama, Inst. 2, 13, 5[56], ističući da je želja za jednakošću muškarca i žene postojala još od starog doba, vodeći se time što nijedno dijete ne može biti donijeto na svijet bez doprinosa oba spola.

2.3. Oporučno nasljeđivanje

Pretpostavlja se da je oporuka nastala s pojavom individualnog privatnog vlasništva jer u kolektivnim zajednicama imovina pripada i ostaje u obitelji pa nije ni poznata ustanova

[52] Usp. Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 3, str. 401.
[53] Usp. Jakab, É., *op. cit*. u bilj. 5, str. 506.
[54] Usp. Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 3, str. 401.
[55] Usp. Johnston, D., *op. cit*. u bilj. 23, str. 201.
[56] Just. Inst. 2, 13, 5: „*Nostra vero constitutio inter masculos et feminas in hoc iure nihil interesse existi mans, quia utraque persona in hominum procreatione similiter naturae officio fungitur et lege antiqua duodecim tabularum omnes similiter ad successiones ab intestato vocabantur, quod et praetores postea secuti esse videntur. Ideo simplex ac simile ius et in filiis et in filiabus et in ceteris descendentibus per virilem sexum personis non solum natis, sed etiam postumis introduxit*." (Naša je konstitucija smatrala da u ovom pravu ne treba praviti nikakvu razliku između muškaraca i žena, jer i jedna i druga osoba na sličan način obavlja svoju prirodnu (naravnu) ulogu u rađanju ljudi, pa su i po starinskom Zakoniku XII ploča svi podjednako kod intestatnog (zakonskog) nasljeđivanja bili pozvani za nasljednike – načelo koje su, kako se može utvrditi, kasnije slijedili i pretori. Stoga je (ovom konstitucijom) i u pogledu sinova i u pogledu kćeri, te ostalih potomaka koji potječu s muške strane, ne samo za one (već) rođene, nego i za one koji se rađaju nakon smrti ostavioca uvedeno jednostavno i jednako pravo (pravni položaj).) Prijevod prema Romac, A., *op. cit*. u bilj. 22, str. 187.

nasljeđivanja kao takvog.[57] Iako je zakonsko nasljeđivanje bilo primarno, ono je uzrokovalo i probleme, prvotno, iz razloga što je imovina mogla biti raspoređena na nepoželjan način, te drugo, što je postalo posebno osjetljivo pitanje u kasnijem razvoju, jer su preostali supružnici koji su potencijalno mogli biti lošeg financijskog stanja, bili potpuno zanemareni. Iz ovih razloga, Rimljani su preferirali sastavljanje oporuka od primjene pravila nasljeđivanja *ab intestato.* Tako su ostavitelji kao nasljednike najčešće odabirali srodnike do trećeg stupnja, odnosno djecu, unuke, braću i sestre, nećake i nećakinje te roditelje, pri čemu su ipak prevladavali djeca i supružnici kao najpoželjniji nasljednici.[58]

Oporuku je mogao sastaviti svaki punoljetan rimski građanin koji je *sui iuris* jer je akt oporučivanja bio akt *ius civile*, zbog čega strancima nije priznavano pravo sastaviti oporuku[59], a oni nisu mogli biti ni nasljednici Rimljana.[60] Žena je, od doba cara Hadrijana, također mogla biti oporučitelj, no trebala je dopuštenje svog tutora.[61] Prije ove promjene žene su jedino mogle biti oporučitelji pomoću fiktivne prodaje (*coemptio*) kada bi bile pod novim skrbništvom u tu svrhu.[62] Oporučitelj je imao pravo imenovati jednog ili više nasljednika, a mogao je imenovati i zamjenske nasljednike kako bi se osigurao u slučaju da prethodno imenovani ne nadžive nasljednika ili pak odbiju prihvatiti nasljedstvo.[63]

Kako se oporuka razvijala, tako je imala i drugačije oblike kroz različita rimska doba. No, ono što je bilo iznimno važno jest to da takva oporuka mora sadržavati imenovanje jednoga ili više nasljednika od strane ostavitelja. Prvotno su postojala dva oblika oporuke: *testamentum comitiis calatis* i *testamentum in procinctu. Testamentum comitiis calatis* je bila oporuka koja se sastavljala pred narodnom skupštinom, dok je s druge strane *testamentum in procinctu* bila oporuka vojnika na bojištu.[64] Može se reći da obje vrste oporuka nije bilo jednostavno za načiniti te je svaka imala poprilične nedostatke. Dok je *testamentum comitis calatis* bila strogo kontrolirana javnošću, *testamentum in procinctu* se mogla koristiti samo u iznimnom slučaju.

S obzirom na to da se komicijalna oporuka, kao redoviti oblik, mogla napraviti samo dva puta godišnje, a oporuka vojnika samo iznimno, uveden je *testamentum* u obliku *gestum per aes et libram.* Ovakav oblik pobliže opisuje Gaj u Institucijama 2, 102:

[57] Usp. Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 3, str. 402.
[58] Usp. Frier, B. W.; McGinn, T. A. J., *op. cit*. u bilj. 7, str. 342.
[59] Rimljani su pripadnike drugih država nazivali *peregrini.* Usp. Johnston, D., *op. cit.* u bilj. 23, str. 201.
[60] Usp. Roselaar, S. T., *op. cit*. u bilj. 29, str. 105.
[61] Žena je u rimsko doba (iako je bila punoljetna) bila pod zaštitom tutora koji je brinuo o njoj i njenoj imovini. Vidi opširnije u Romac, A., *op. cit*. u bilj. 24, str. 369-370.
[62] Usp. Jakab, É., *op. cit*. u bilj. 5, str. 502.
[63] Usp. Johnston, D., *op. cit*. u bilj. 23, str. 202-203.
[64] Usp. Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 3, str. 402-403.

Gai. Inst. 2, 102: „*Accesit deinde tertium genus testamenti, quod per aes et libram agitur: qui enim neque calatis comitiis neque in procinctu testamentum fecerat, is si subita morte urguebatur, amico familiam suam, id est patrimonium suum, mancipio dabat eumque rogabat, quid cuique post mortem suam dari vellet. Quod testamentum dicitur per aes et libram, scilicet quia per mancipationem peragitur*."[65]

Dakle, ostavitelj je u formi *gestum per aes et libram* mogao prenijeti vlasništvo svoje imovine na osobu od povjerenja (*familiae emptor)* koja se pak obvezivao da će, prema uputi ostavitelja, prenijeti nasljedstvo na određene osobe. Vremenom se ovaj oblik razvija u *testamentum per aes et libram*, pri čemu *familiae emptor* prestaje biti toliko bitan, te je sada najvažnije da ostavitelj usmeno odredi kome će imovina pripasti nakon njegove smrti. Također, nakon izvorno verbalnog određenja nasljednika u formi *nuncupatio*, u povijesnom razvoju se uočava da je ostavitelj sve češće svoju volju zapisivao u tablicama se tako razvio tzv. pisani *testamentum per aes et libram*.[66] Ovakav oblik oporuke bio je vrlo popularan stoljećima, koristili su ga čak i carevi Julije Cezar te August[67], a na njegovim temeljima je i pretorsko pravo priznavalo prednost pisanoj oporuci koja sadrži određeni broj pečata svjedoka, kao osnovu za davanje posjeda ostavine tzv. nasljedniku.[68] Takav oblik oporučivanja po pretorskom pravu naziva se *bonorum possessio secundum tabulas*.[69]

Naposljetku, Justinijan razlikuje javne i privatne oporuke. Javne oporuke sastavljale su se predajom na čuvanje caru (*testamentum principi oblatum*) ili sudu (*testamentum iudici oblatum*), odnosno davanjem već napisane oporuke na čuvanje ovlaštenim osobama (*testamentum apud acta conditum*).[70] Privatne oporuke mogle su biti usmene i pisane, s tim da usmena oporuka mora biti izjavljena pred sedam svjedoka, a pisana mora imati sedam pečata svjedoka. Pored ovakvih, u Justinijanovo doba poznate su bile još i posebne vrste oporuka koje su se koristile u specifičnim situacijama, kao na primjer za slijepe i nepismene osobe.[71]

[65] Gai. Inst. 2, 102: „Zatim je došao i treći oblik testamenta koji se sastavlja *per aes et libram*. Osoba koja nije napravila testamenat ni u *comitiis calatis*, ni u *procinctu*, ako se je našla u opasnosti od smrti, ona bi prijatelju svoju *familia*, to jest svoju imovinu, prenijela u obliku mancipacije i zamolila ga da to nakon njene smrti nekome preda." Prijevod prema Romac, A., *op. cit*. u bilj. 19, str. 479.
[66] Usp. Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 3, str. 402-404.
[67] Usp. Jakab, É., *op. cit*. u bilj. 5, str. 501.
[68] *Bonorum possessio* označava posjed ostavinske imovine, a omogućava širem krugu srodnika da uđu u posjed ostavinske imovine čime su oni, iako se nisu nazivali nasljednicima, dovedeni u isti položaj kao i civilni nasljednici. Vidi opširnije u Romac, A., *op. cit*. u bilj. 24, str. 46.
[69] Usp. Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 3, str. 404.
[70] Usp. Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 17, str. 484.
[71] Usp. Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 3, str. 404-405.

Što se tiče osnovnih karakteristika oporuke, ona je postupnim usavršavanjem u rimsko doba postala pravni posao kojim ostavitelj izriče svoju posljednju volju imenujući jednog ili više nasljednika. Imenovanje nasljednika je zapravo bilo nužni i dovoljni sadržaj svake oporuke. Gaj ovu karakteristiku izražava kao „izvor i temelj" (*caput et fundamentum*)[72] svake oporuke. No, pored imenovanja nasljednika, ostavitelj je često uređivao i druga pitanja, kao što je imenovanje tutora svojoj djeci, oslobađanje robova i slično.[73] Nadalje, propisi su određivali da imenovanje nasljednika treba stajati na početku svake oporuke te biti u određenoj svečanoj formi.[74] Ulpijan nadodaje da je bilo dopušteno započeti oporuku i s iznasljeđenjem, pogotovo ako bi se iznaslijeđivalo poimenično sinove.[75]

Oporuka je iz nekoliko razloga mogla biti nevaljana. Prvo, kod sastavljanja oporuke se moralo paziti na ispunjavanje uvjeta svečane forme. Nadalje, prijašnja poruka može postati nevaljanom ako je sastavljena druga važeća oporuka kojom je imenovan nasljednik ili čak dodan novi član agnatske obitelji. Treće, oporuka može postati neučinkovita ako nitko nije prihvatio nasljedstvo. Naposljetku, o čemu će biti više riječi u nastavku, ostavitelj je morao paziti kako ne bi omaškom zaboravio postaviti svoje potomke, odnosno najbliže srodnike za nasljednike.[76]

[72] Gai. Inst. 2, 229: "*Ante heredis institutionem inutiliter legatur, scilicet quia testamenta vim ex institutione heredis accipiunt, et ob id velut caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio*." (Prije imenovanja nasljednika, određivanje legata je ništavo zbog toga što oporuke stječu svoju pravnu snagu (važnost) upravo iz imenovanja nasljednika, i zbog toga se smatra da je imenovanje nasljednika glava i temelj oporuke.) Prijevod prema Romac, A., *op. cit.* u bilj. 19, str. 489.

[73] Usp. Johnston, D., *op. cit*. u bilj. 23, str. 202-204.

[74] Usp. Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 3, str. 407.

[75] Vidi D. 28, 5, 1 pr. (*Ulpianus libro primo ad Sabinum*). Usp. Watson, A. (ur.), *The Digest of Justinian, Volume 2*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1985., str. 374.

[76] Vidi D. 28, 3, 1 (*Papinianus libro primo definitionum*). *Ibid.*, str. 368.

3. RAZVITAK NUŽNOG NASLJEDNOG PRAVA KROZ RIMSKO PRAVO

3.1. Pojam nužnog nasljednog prava i razvitak sve do Justinijana

Nužno nasljedno pravo može se definirati kao „skup pravila nasljeđivanja kojima se najbližim srodnicima ostavitelja nastojao osigurati određeni dio imovine (*quarta legitima)* ako bi oni u oporuci bili bez razloga iznaslijeđeni ili mimoiđeni.“[77] Prema tome, iako postoji valjana oporuka, moraju se sačuvati imovinski interesi osoba koje nisu dovoljno u toj oporuci uzete u obzir pa makar to bilo protivno onome što je oporučitelj želio. Zakon štiti ovakvu skupinu zbog njihovog bliskog rodbinskog odnosa s ostaviteljem[78], zbog čega oni imaju pravo pobijati oporuku kako bi dobili onaj dio koji bi im pripao po zakonu.[79]

Društvo je u rimsko doba imalo snažnu tendenciju isticati da ostavitelj mora ostaviti imovinu svojoj djeci ili ostalim bliskim rođacima jer bi, u protivnom, bili žestoko osuđivani.[80] Kao primjer se može uzeti Plinijeva priča o starom Rimljaninu koji se fatalno zaljubio i odlučio razbaštiniti svoju kćer u samo jedanaest dana[81], ili ona Valerija Maxima o Ebuciji, majci koja je odredila da samo jedna od dviju njenih kćeri bude nasljednica, dok drugoj nije ostavila ništa, i to bez razloga.[82] Da se izbjegnu upravo ovakve situacije, bilo je potrebno uvesti pravila nužnog nasljednog prava.

U skladu s navedenim, kao što je već ranije spomenuto, nužno nasljedno pravo jest treći razlog pozivanja na nasljedstvo. Koliku slobodu je imao ostavitelj u raspolaganju imovinom nakon smrti, dokazuje već tekst Zakonika XII ploča, koji kaže da „onako kako netko odredi da se učini s njegovom imovinom, tako neka bude pravo“.[83] Iz toga slijedi da je oporučitelj imao potpunu i neograničenu slobodu.[84] Uslijed toga, dolazilo je do situacija u kojima je ostavitelj stavljao u težak položaj najbliže srodnike ostavljajući svoju imovinu nekom trećem. Kako bi se to izbjeglo, uvedena su pravila kojima je *pater familias* ograničen u tome da zadire u određeni dio imovine koji bi trebao pripasti najbližim srodnicima.[85] Rimljani su takvo nasljeđivanje nazivali nasljeđivanjem *contra tabulas*.[86]

---

[77] Usp. Romac, A., *op. cit*. u bilj. 24, str. 235.
[78] Usp. Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 3, str. 410.
[79] Usp. Romac, A., *op. cit*. u bilj. 24, str. 235.
[80] Usp. Jakab, É., *op. cit.* u bilj. 5, str. 507-508.
[81] Plin. Ep. 6, 33, prema: *ibid.*, str. 508.
[82] Val. Max.7, 8, 2, prema: *ibid.*
[83] Usp. Romac, A., *op. cit.* u bilj. 19, str. 495.
[84] Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 16, str. 343-344.
[85] Usp. Romac, A., *op. cit*. u bilj. 19, str. 495.
[86] Nasljeđivanje *contra tabulas* je zapravo označavalo nasljeđivanje protivno pločici na kojoj je bila napisana oporuka. Dakle, protivno oporuci. Vidi opširnije u Romac, A., *op. cit*. u bilj. 24, str. 47; Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 16, str. 354.

Općenito, rimsko pravo je prepoznalo važnost instituta *exheredatio,* odnosno iznasljeđenja, o čemu Gaj navodi sljedeće:

D. 28, 2, 30 (*Gaius libro 17 ad edictum provinciale*): „*Inter cetera, quae ad ordinanda testamenta necessario desiderantur, principale ius est de liberis heredibus instituendis vel exheredandis, ne praeteritis istis rumpatur testamentum: namque filio qui in potestate est praeterito inutile est testamentum.*“[87]

Kao što se može vidjeti, veoma je bilo bitno da određeni potomci (*sui heredes* i *postumi*) budu ili izričito imenovani nasljednicima ili iznaslijeđeni. Ono na što je ostavitelj morao posebno paziti je dužnost da sina ili sinove (*filius familiae*) mora poimenično iznaslijediti, kao na primjer: „Neka moj sin Ticije bude lišen nasljeđa“ ili ne navodeći ime, ali da se može sa sigurnošću utvrditi na koga se iznasljeđenje odnosi: „Neka moj sin bude lišen nasljeđa“.[88] U potonjem primjeru jasno je na koga je ostavitelj mislio ako ima samo jednog sina. Ako bi ostavitelj napisao: „Neka moj sin bude lišen nasljeđa“, imajući više od jednog sina, smatralo se da ovom odredbom nije nitko lišen nasljeđa.[89]
Justinijanove Institucije govore pak o ostalim mogućim nasljednicima:

Just. Inst. 2, 13: „*Sed non ita de filiabus vel allis per virilem sexum descendentibus liberis utriusque sexus fuerat antiquitati observatum: sed si non fuerant heredes scripti scriptaeve vel exhereditatii exheredataeve, testamentum quidem non infirmabatur, ius autem adcrescendi eis ad certam portionem praestabatur. Sed nec nominatim eas personas exheredare parentibus necesse erat, sed sed licebat et inter ceteros hoc facere*.“[90]

Dakle, što se tiče ostalih nasljednika, bilo muških, bilo ženskih osoba (kćeri, unuke itd.) bilo je dostatno iznasljeđenje rečenicom koja obuhvaća sve „*inter ceteros*“: „Svi ostali neka budu lišeni nasljeđa“. Uz to, ako navedene osobe nisu bile imenovane nasljednicima ili iznaslijeđene,

[87] Gai. D. 27, 2, 30: „Među svim ostalim stvarima na koje je bitno obratiti pozornost pri sastavljanju oporuka, glavne su zakonske odredbe one koje se tiču postavljanje djece za nasljednike ili njihovo iznasljeđenje, kako oporuka ne bi bila nevažeća zbog toga što su bili mimoiđeni; jer ako je sin koji je pod očinskom vlašću mimoiđen, oporuka je nevažeća.“ Prijevod na temelju engleskog prijevoda teksta u: du Plessis, P., *op. cit*. u bilj. 36, str. 238.
[88] Usp. Romac, A., *op. cit*. u bilj. 19, str. 497.
[89] Usp. Frier, B. W.; McGinn, T. A. J., *op. cit*. u bilj. 7, str. 356.
[90] Just. Inst. 2, 13: „Nije se, međutim, na isti način postupalo u staro doba i u odnosu na kćeri ili na drugu djecu obaju spolova koja potječu s muške strane, jer je i u slučaju kada oni nisu bili imenovani ili imenovane za nasljednike, odnosno iznasljeđeni ili iznasljeđene, oporuka ipak ostajala na snazi; njima je jedino priznavano pravo priraštanja (traženja) dijela ostavine. Uz to očevi nisu trebali ove osobe ni poimenično iznasljeđivati, nego su to mogli učiniti između ostalih općom odredbom.“ Prijevod prema Romac, A., *op. cit*. u bilj. 22, str. 183.

oporuka bi svejedno bila valjana, a one su imale jedino pravo na *ius adcrescendi*.[91] Kada bi ostavitelj zanemario ovakvo određenje, njegova oporuka postala bi ništava djelomično, pa čak i u cijelosti.[92]

Odredba o iznasljeđenju obično se stavljala nakon imenovanja nasljednika. Ako bi se ona pak nalazila prije imenovanja nasljednika, tada ju nije bilo potrebno ni u kojem trenu kasnije u oporuci ponavljati.[93]

Komplikacije su nastajale kada bi ostavitelj dobio dijete nakon što je već sastavio oporuku. Iako su *postumi* imali poziciju jednaku kao i *sui heredes,* oni nisu unaprijed mogli biti imenovani nasljednicima ili iznaslijeđeni jer su se smatrali „neodređenim osobama". Znajući da bi oporuka mogla biti ništava, oporučitelj bi trebao ili pričekati dok ne bude siguran da se dijete neće roditi ili pak načiniti novu oporuku kada se ono rodi. U kasnije republikansko doba došlo je do poboljšanja ove nedostatne odredbe, što je potvrđeno i u *lex Junia Velleia* 28. godine poslije Krista.[94] Tako je ostavitelj sada mogao imenovati nasljednicima ili iznaslijediti sve buduće *sui heredes* jedinstvenom klauzulom koja se odnosni na „svu djecu koja bi mogla biti rođena od njihove žene".[95] Ovakva skupina *sui heredesa* nazivala se *postumi legitimi.* No, postojali su i *postumi Aquiliani.* Oni su obuhvaćali unučad koja je rođena, odnosno postala *sui heredes* poslije oporuke, a prije smrti djeda, i to time što je njihov otac preminuo u tom razdoblju. Jednake poteškoće kao i kod *postumi legitimi* riješene su na isti način: anticipiranim imenovanjem za nasljednika ili iznaslijeđivanjem, što je kasnije prošireno i na sve moguće potomke ostavitelja koji bi mogli postati *sui.*[96]

Ovakvo razumijevanje pojma nužnog nasljeđivanja razvilo je civilno pravo, odnosno *ius civile*, koje se ujedno temelji na istom načelu kao i civilno intestatno nasljeđivanje, a to je načelo agnacije. Pretorsko je pravo pak uvelo nekoliko noviteta. Prvo, sada su svi muški *sui heredes* morali biti ili postavljeni za nasljednike ili iznaslijeđeni poimenično, no za žene se i dalje primjenjivala klauzula „*inter ceteros*". Ako oporukom ne bi bila ispoštovana ova pravila, tada je nužnim nasljednicima dana *bonorum possessio contra tabulas*.[97] Oni su mogli tražiti posjed

[91] *Ius adcrescendi* je pravo na priraštaj dijela nasljedstva drugim nasljednicima. Smatralo da se odnosi na povećanje broja *heredesa,* odnosno, proširivanje prava na nasljedstvo zbog potencijalnih nasljednika sve dok je takvo nešto moguće. Usp. Buckland, W.W., *A Text-book of Roman Law from Augustus to Justinian*, Cambridge University Press, London, 1921., str. 319. Vidi opširnije i u Romac, A., *op. cit*. u bilj. 24, str. 166.

[92] Usp. Frier, B. W.; McGinn, T. A. J., *op. cit.* u bilj. 7, str. 356.

[93] Usp. Buckland, W.W., *op. cit.* u bilj. 91, str. 318.

[94] Ovaj zakon smatrao je valjanim sve oporuke u kojima su *postumi* bili određeni nasljednicima ili iznaslijeđeni u periodu od pravljenja oporuke sve do smrti oporučitelja. Usp. du Plessis, P., *op. cit.* u bilj. 36, str. 239.

[95] Usp. Buckland, W.W., *op. cit.* u bilj. 91, str. 320.

[96] *Ibid*.

[97] Usp. du Plessis, P., *op. cit*. u bilj. 36, str. 239.

ostavine interdiktom od oporučnih nasljednika te bi dobivali svoj dio po pretorskom pravu, a čime bi ostale odredbe oporuke koje nisu bile u suprotnosti s time, ostajale na snazi.[98]
Potomci su se mogli koristiti ovim sredstvom na isti način kao i prema civilnom pravu. Pritom u ovu skupinu spadaju i *postumi*, a smatralo se da *bonorum possessio* pripada i djeci koja se vrate iz zarobljeništva. Na primjer, ako je jedan od četvorice sinova zarobljen, imovina će u dijelu od tri četvrtine pripasti preostaloj trojici sinova, a njemu kada se vrati, što se primjenjuje i na posmrče, dok god postoji nada da će se roditi živ.[99]
Konkretnije, pretorski redoslijed nužnih nasljednika objašnjava Ulpijan:

D. 37, 11, 2 pr. (*Ulpianus libro 41 ad edictum*): „*Aequissimum ordinem praetor secutus est: voluit enim primo ad liberos bonorum possessionem contra tabulas pertinere, mox, si inde non sit occupata, iudicium defuncti sequendum, exspectandi igitur liberi erunt, quamdiu bonorum possessionem petere possunt.*“[100]

Ovime pretor daje potpunu prednost djeci ostavitelja, ali postavlja i rok unutar kojeg su djeca trebala zatražiti *bonorum possessio*, inače bi ona pripala oporučnim nasljednicima. Taj rok je iznosio jednu godinu. Dakle, ako bi taj rok protekao, djeca umru, odbiju nasljeđe ili pak na neki drugi način izgube pravo na *bonorum possessio*, ona će nakon toga pripasti nasljednicima po volji ostavitelja izraženoj u oporuci.[101]
Što se tiče učinaka *bonorum possessio,* ako svi imenovani nasljednici, ili njihovi supstituti, ne bi nadživjeli oporučitelja ili pak osoba postavljena za nasljednika ne bi imala *testamenti factio passiva*[102], bilo bi beskorisno koristiti se ovim pravnim sredstvom jer bi ono praktički bilo bez učinka. Stoga, trebalo se voditi računa o tome kada se planiralo koristiti ovim sredstvom.[103]
Pretor proširuje zaštitu i na emancipiranu djecu, dakle, onu koja su prestala biti *sui* emancipacijom. Skupnim pojmom *liberi* obuhvaćeni su svi potomci oca obitelji, kako oni koji su još uvijek pod njegovom očinskom vlašću, tako i oni koji više nisu, odnosno, emancipirane osobe.[104] Justinijan u Institucijama tako navodi:

[98] Usp. Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 3, str. 411.
[99] Vidi D. 37, 4, 1, 4 (*Ulpianus libro 39 ad edictum*). Usp. Watson, A. (ur.), *The Digest of Justinian, Volume 3*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1985., str. 278.
[100] D. 37, 11, 2 pr.: „Pretor je postupao po veoma pravičnom redoslijedu; on je, naime, htio da se *bonorum possessio* suprotno odredbi testamenta dozvoli najprije djeci, pa je iza toga, ako ostavinu nisu ona dobila, postupao u skladu s voljom ostavioca. Prema tome, trebalo je sačekati određeno vrijeme da djeca zatraže *bonorum possessio*.“ Prijevod prema Romac, A., *op. cit*. u bilj. 19, str. 497.
[101] *Ibid.*
[102] Vidi opširnije u Romac, A., *op. cit*. u bilj. 24, str. 354.
[103] Vidi D. 37, 4, 19 (*Tryphoninus libro 15 disputationum*). Usp. Watson, A., *op. cit*. u bilj. 99, str. 284.
[104] Usp. Romac, A., *op. cit*. u bilj. 24, str. 201.

Just. Inst. 2, 13, 3: „*Emancipatos liberos iure civili neque heredes instituere neque exheredare necesse est, quia non sunt sui heredes. Sed praetor omnes tam feminini quam masculini sexus, si heredes non instituantur, exheredari iubet, virilis sexus nominatim, feminini vero et inter ceteros*.“[105]

Ipak, za razliku od ostalih *sui,* kako bi mogli koristiti *bonorum possessio,* emancipirana djeca morala su pridonijeti ostavinskoj imovini kroz *collatio bonorum*.[106] Iz ovog je zapravo vidljiv nejednak položaj između emancipirane djece i ostalih nužnih nasljednika, odnosno ostaviteljeve djece. Ovakvo određenje opravdavalo se činjenicom da svi oni koji su emancipirani su mogli već dobiti dio imovine u procesu emancipacije, a i nakon toga su bili u mogućnosti stjecati imovinu[107], što *sui heredes* koji su ostali pod očinskom vlašću nisu mogli. Ipak, smatralo se da su emancipirana djeca svejedno trpjela nepravdu.[108]

Postojao je još jedan oblik instituta *collatio,* a to je bio *collatio dotis.* Ovo se odnosilo na kćeri pod *potestas* koje su primile miraz te ako su htjele dobiti nužni dio, morale su vrijednost miraza unijeti u ostavinsku masu. S obzirom na to da se miraz s vremenom trošio, kćer ga nije morala unijeti u ostavinu, već je postojala mogućnost da se vrijednost miraza odrazi na njezin nasljedni udio. Ono što je zanimljivo je da *filius familias* ni u kojem slučaju nije morao unositi u ostavinu ono što bi stekao[109], čak ni u obliku *peculium castrense.*[110]

Dosad opisano shvaćanje nužnog nasljeđivanja poznato je kao formalno nužno nasljedno pravo jer se pazilo samo na formu koja je morala biti ispoštovana u oporuci, odnosno, oporučitelj je i dalje zadržao svoju potpunu slobodu određivanja nasljednika. Ostavitelj je, dakle, jednostavno mogao iznaslijediti potomke bez ikakva razloga te bi oni (neopravdano) ostali bez nužnog dijela, a time bi se zadovoljili prethodno objašnjeni uvjeti instituta *exheredatio*. Pravo nasljednika bilo je samo u tome da su u oporuci ili morali biti imenovani nasljednicima, ili

[105] Just. Inst. 2, 13, 3: „Emancipiranu djecu nije, po civilnom pravu, bilo potrebno ni postavljati na nasljednike niti iznaslijeđivati jer oni (po tom pravu) ne spadaju u najbliže nasljednike. Pretor, međutim, traži da sve takve osobe, bilo ženskog bilo muškog spola, ako nisu postavljene za nasljednike, moraju biti iznaslijeđene, i to one muškog spola poimenično, a one ženskoga općom odredbom – između ostalih.“ Prijevod prema Romac, A., *op. cit.* u bilj. 22, str. 185.

[106] *Collatio bonorum* smatralo se unošenjem u ostavinu imovine stečene na poseban način. Ovime je, dakle, emancipirani sin izražavao želju biti nasljednikom te je time morao u ostavinsku masu uračunati sve stečeno nakon emancipacije, inače nije mogao biti nužni nasljednik. Vidi opširnije u: Romac, A., *op. cit*. u bilj. 24, str. 66-67.

[107] Usp. du Plessis, P., *op. cit*. u bilj. 36, str. 239-240.

[108] Usp. Buckland, W.W., *op. cit.* u bilj. 91, str. 321-322.

[109] *Ibid*., str. 322.

[110] *Peculium* označava svu onu imovinu koju je *pater familias* dao na korištenje sinu. No, ovakva imovina i dalje ostaje u vlasništvu oca. Sin koji ju je dobio na upravljanje samo se nalazio u položaju bliskom vlasničkom. Vidi opširnije u Romac, A., *op. cit*. u bilj. 24, str. 125, 257.

iznaslijeđeni, ništa drugo. Iz ovog razloga postupno su uvedena nova pravila, poznatija kao materijalno nužno nasljedno pravo.

Počelo se uočavati kako su oporučitelji često iznaslijeđivali svoju obitelj bez valjanih razloga te se takvo ophođenje postupno okarakteriziralo kao kršenje moralne dužnosti. Kako bi se sankcioniralo ovakvo neprihvatljivo ponašanje, kroz praksu centumvirskog sudišta[111] uvedena je tužba *querela inofficiosi testamenti* (u daljnjem tekstu: *querela*). Ovim sredstvom mogla se pobijati oporuka koja je načinjena protivno prirodnom osjećaju dužnosti (*testamentum inofficiosum*) i bazirala se na „ludosti" oporučitelja koji inače ne bi napravio takvu oporuku. Marcijan u Digestama detaljnije pojašnjava o čemu je riječ:

D. 5, 2, 2 (*Marcianus libro quarto institutionum*): „*Hoc colore inofficioso testamento agitur, quasi non sanae mentis fuerunt, ut testamentum ordinarent. Et hoc dicitur non quasi vere furiosus vel demens testatus sit, sed recte quidem fecit testamentum, sed non ex officio pietatis: nam si vere furiosus esset vel demens, nullum est testamentum*."[112]

Iz ovog teksta se može zaključiti da oporučitelj nije zapravo bio lud, već je ludost uzeta samo kao osnova koja bi nužnim nasljednicima davala za pravo da pobijaju takvu oporuku koju je načinio i dobiju svoj nužni dio. No, pitanje je zašto se takva „nemoralna" oporuka poistovjećivala s ludošću. Vjerojatno se kršenje takve osnovne brige o djeci smatralo ludošću *per se* te su Rimljani smatrali da takvo što ne smije proći „ispod radara".[113]

Tako se znalo događati da djeca budu iznaslijeđivana u korist maćehe. Gaj govori o tome u vezi *lex Glitia*:

D. 5, 2, 4 (*Gaius libro singulari ad legem Glitiam*): „*Non est enim consentiendum parentibus, qui iniuriam adversus liberos suos testamento inducunt: quod plerumque faciunt, maligne circa sanguinem suum inferentes iudicium, novercalibus delenimentis instigationibusve corru.*"[114]

---

[111] *Centumvir*i predstavlja poseban rimski sud koji je bio nadležan za odlučivanje u sporovima o vlasništvu i nasljeđivanju većih vrijednosti, sastavljen od 105 sudaca. Vidi opširnije u *ibid.*, str. 58.

[112] D. 5, 2, 2: "Pretpostavka na temelju koje se pokreće tužba zbog nesavjesne oporuke jest da oporučitelji nisu bili pri zdravoj pameti kada su sastavljali oporuku. I pod ovim se ne misli da je oporučitelj stvarno bio luđak ili izvan pameti, već da je oporuka ispravno sastavljena, ali bez dužnog obzira prema prirodnim zahtjevima; jer ako je stvarno bio luđak ili sišao s uma, oporuka je ništavna." Prijevod na temelju engleskog prijevoda teksta u: du Plessis, P., *op. cit.* u bilj. 36, str. 240.

[113] Usp. Frier, B. W.; McGinn, T. A. J., *op. cit.* u bilj. 7, str. 378.

[114] D. 5, 2, 4: "Ne smijemo tolerirati roditelje koji u svojim oporukama nanose nepravdu svojoj djeci. Oni (očevi) to općenito čine zbog negativne prosudbe o vlastitoj krvi i mesu nakon što su bili zavedeni laskanjem i provokacijama maćeha." Prijevod na temelju engleskog prijevoda teksta u: Frier, B. W.; McGinn, T. A. J., *op. cit*. u bilj. 7, str. 379.

Dakle, maćehe su igrale važnu ulogu pri ostaviteljevom sastavljanju oporuke, najvjerojatnije iz razloga njegove privrženosti prema novoj supruzi – maćehi. Upravo iz ovog razloga je Attia Viriola bila uspješna u svojoj tužbi protiv očeve oporuke jer je bila nepravedno iznaslijeđena zbog utjecaja koju je maćeha izvršila na njenog oca.[115]

Querela se ulagala protiv oporučno imenovanih nasljednika koji su nasljedstvo već stekli. Uspjevši s tužbom, nužni nasljednik bi dobio dio koji mu po zakonskom nasljeđivanju pripada, a oko onog što se događalo s oporukom postoje dvojbe. Neki smatraju da dolazi do njenog poništenja, a drugi da su ipak ostajale na snazi one odredbe oporuke koje se nisu ticale prava nužnih nasljednika.[116] Na podnositeljima tužbe ležao je teret dokazivanja da su nepravedno iznaslijeđeni, a oporučni nasljednici su mogli koristiti protudokaz.[117] Sve do Justinijana, određivalo se sudski od slučaja do slučaja, ovisno o konkretnim okolnostima, je li iznasljeđenje opravdano ili ne.

Uporaba *querele* je u klasično doba znatno proširena te se su sada ovlaštenici na podnošenje tužbe mogli istu podnijeti iako im je nešto od imovine bilo oporučno ostavljeno, ali ne dovoljno. Takav najmanji, nužni dio nazivao se *quarta legitima*.[118] Iznosio je jednu četvrtinu onoga na što bi određeni nasljednik imao pravo kada bi se nasljeđivanje odvijalo po zakonu (*ab intestato*).[119] Na primjer, ostavitelj ima troje djece. Svako dijete potencijalno može dobiti udio od jedne trećine imovine, no kako bi se ispunio zahtjev za nužnim dijelom, svako dijete mora najmanje dobiti jednu četvrtinu tog udjela, dakle, jednu dvanaestinu. S preostale tri četvrtine imovine oporučitelj može činiti što ga je volja.[120]

Quarta legitima utvrđena je analogijom prema *Lex Falcidia*[121], odnosno *quarta Falcidia*.[122] Nužni dio morao je biti čist i oslobođen od svih tereta, no oporučitelj ga je mogao ostaviti u kojem god obliku je htio[123], dakle, i legatom ili darovanjem za slučaj smrti.[124]

---

[115] Usp. du Plessis, P., *op. cit*. u bilj. 36, str. 241.
[116] Usp. Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 17, str. 505.
[117] Usp. Buckland, W.W., *op. cit.* u bilj. 91, str. 324.
[118] Sinonimi koji su se koristili uz *quarta legitimu* za zakonski nužni dio bili su *debita portio, legitima portio, pars legitima* itd.
[119] Usp. du Plessis, P., *op. cit*. u bilj. 36, str. 241.
[120] Usp. Johnston, D., *op. cit*. u bilj. 23, str. 210.
[121] *Lex Falcidia* je određivala da nasljednik mora dobiti bar jednu četvrtinu nasljedstva. Ta četvrtina se određivala prema vrijednosti imovine u vrijeme ostaviteljeve smrti te se uračunavala samo aktiva. Dugovi, troškovi pogreba i vrijednost oslobođenih robova oporukom bili su isključeni. Također, neki dijelovi ostavine bliski članovima obitelji bili su isto tako isključeni. Ako ostavitelj ne bi ostavio jednu četvrtinu nasljednicima, oporuka bi se smatrala nevaljanom. Vidi opširnije u: Frier, B. W.; McGinn, T. A. J., *op. cit*. u bilj. 7, str. 387-388.
[122] Usp. Jakab, É, *op. cit.* u bilj. 5, str. 507.
[123] Vidi opširnije u Romac, A., *op. cit*. u bilj. 24, str. 103-104.
[124] Usp. Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 3, str. 412.

Što se tiče ovlaštenika na podnošenje ove tužbe, to su bili descendenti, ascendenti, braća te sestre. Dakle, svi oni koji bi bili proglašeni nasljednicima da je ostavitelj umro bez oporuke. No, ascendenti su se mogli njome koristiti samo u slučaju da nije bilo živućih descendenata ili ako oni nisu uspjeli sa svojom tužbom.[125] Također, u ovoj skupini nalazili su se i polubraća te polusestre (*consanguinei*), no pod uvjetom da su potomci s očeve strane te ako bi se dogodilo da nasljednikom postane nedostojna osoba (*personae turpes*[126]).[127] Ako bi tužbu podnijela neovlaštena osoba koja nekako uspije s njome, ona ne bi imala koristi od takve tužbe, već bi se okoristio onaj koji je bio ovlašten, a nije ju podnio.[128] S obzirom na nasljedivost *querele,* ako bi podnositelj umro prije nego što je njegov slučaj bio odlučen, tada bi se tužba prenijela na njegove nasljednike, a u kasnijem razvoju bilo je dovoljna čak i očita namjera za podnošenje tužbe iako ju nije uspio podnijeti prije svoje smrti.[129]

No*, querela* je imala svoje nedostatke. Imala je rok zastare od pet godina (u početku samo dvije), te je tek bila supsidijarno pravno sredstvo. To znači da se njome nužni nasljednik mogao koristiti tek kad je iscrpio sva druga dostupna pravna sredstva.[130] Također, podnositelj je mogao izgubiti i ono što mu je oporukom ostavljeno, što detaljnije objašnjava Ulpijan:

D. 5, 2, 8, 14 (*Ulpianus libro 14 ad edictum*): „*Meminisse autem oportebit eum, qui testamentum inofficiosum improbe dixit et non optinuit, id quod in testamento accepit perdere et id fisco vindicari quasi indigno ablatum. Sed ei demum aufertur quod testamento datum est, qui usque ad sententiam iudicum lite improba perseveraverit: ceterum si ante sententiam destitit vel decessit, non ei aufertur quod datum est: proinde et si absente eo secundum praesentem pronuntietur, potest dici conservandum ei quod accepit*…“[131]

Prema tome, podnositelj je morao odlučiti želi li se zadovoljiti s onime što je oporučno već ostavljeno (ako jest), ili mu to ne bi bilo dovoljno te se radije koristio tužbom kojom može

[125] Usp. du Plessis, P., *op. cit*. u bilj. 36, str. 241.
[126] *Personae turpes* Teodozijev kodeks opisuje kao infamne (zloglasne) te kao one koje su zarađivale novac na sramotne načine. U ovoj kategoriji nalazili su se rasipnici, prostitutke, glumci itd. Usp. Buckland, W.W., *op. cit*. u bilj. 91, str. 325. Vidi opširnije i u Romac, A., *op. cit*. u bilj. 24, str. 368-369.
[127] Usp. Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 3, str. 412.
[128] Usp. Buckland, W.W., *op. cit.* u bilj. 91, str. 325.
[129] Usp. du Plessis, P., *op. cit*. u bilj. 36, str. 241-242.
[130] *Ibid.*, str. 241.
[131] D. 5, 2, 8, 14: „Treba imati na umu da onaj koji je bez opravdanja podnio tužbu protiv nesavjesne oporuke i bio neuspješan, gubi ono što je dobio po oporuci, a to će dobiti carska blagajna jer on to nije zaslužio. Ali samo onome tko je nastavio s neopravdanom tužbom sve do sudačke presude oduzima se ono što mu je oporučno dano. Ako je odustao od tužbe ili umro prije presude, ne uzima mu se ono što je dobio…“ Prijevod na temelju engleskog prijevoda teksta u: *ibid.*, str. 242.

dobiti više, a može i izgubiti sve. Ne bi bio na gubitku jedino ako bi povukao svoju tužbu, dogovorio se s oporučnim nasljednicima, ako nije radio na svoju ruku te ako je umro prije konačne presude.[132]

Što se tiče darovanja koje je ostavitelj učinio za života (*donationes inter vivos*), ona ipak nisu mogla biti napadana *querelom*. Ipak, u kasnoklasično doba moglo se koristiti posebnim postupkom vezanim za ovu tužbu čijim bi uspjehom obdarenik bio dužan vratiti polovicu vrijednosti dara u ostavinsku masu. To je bilo moguće jedino ako bi se utvrdilo da je ostavitelj ovakva darovanja učinio s namjerom da smanji vrijednost onoga što se *querelom* može dobiti. Ovakvu mogućnost podržavao je Ulpijan, no nije bilo šire prihvaćeno.[133] Neki tekstovi kažu da su se darovi mogli napadati iako bi bilo samo utvrđeno da zbog takvih učinjenih darovanja nasljednici trpe nepravdu. Važno je naglasiti da su ovim posebnim postupkom zapravo napadana darovanja, a ne sama oporuka, a smatralo se da su vrijedila jednaka pravila kao i za *querelu.*[134] Ono što se moglo poništiti bila su: darovanja učinjena oporukom, *donationes mortis causae* (darovanja za slučaj smrti), miraz te *donatio ante nuptias* (darovanja prije braka).[135] U tu svrhu koristile su se *querela inofficiosae donationis* i *querela inofficiosae dotis.*

U institutu *querela* može se uočiti jedna iznimka od prethodno objašnjenog pravila da nitko ne može imati nasljednike i po oporuci i po zakonu. Kada se dogodi da podnositelj *querele* bude uspješan protiv, na primjer, dva oporučna nasljednika, no protiv jednog ne, ili kada propusti podnijeti tužbu protiv jednoga ili više njih, tada će upravo ova iznimka doći do izražaja. On će dobiti svoj nužni dio, ali i jedan ili više oporučnih nasljednika će također dobiti ono što im je oporučno ostavljeno.[136] Ovime će ostavitelj biti okarakteriziran kao *pro parte testatus*.[137]

Od drugog stoljeća tužba je mogla biti podnesena kako protiv očeve, tako i protiv majčine oporuke. I roditelji su se mogli koristiti njome protiv svoje djece iako se smatralo da djeca ne duguju ništa od imovine svojim roditeljima, no ako djeca umru prije roditelja, tada bi ostavina ipak trebala pripasti roditeljima.[138] U konačnici, kod Justinijana će doći do spajanja formalnog i materijalnog nužnog nasljednog prava u jedno, a o čemu će više biti riječ u sljedećem dijelu.

[132] Usp. Buckland, W.W., *op. cit.* u bilj. 91, str. 327.
[133] Usp. du Plessis, P., *op. cit*. u bilj. 36, str. 242.
[134] Usp. Buckland, W.W., *op. cit.* u bilj. 91, str. 329.
[135] *Ibid.*, str. 326.
[136] Usp. du Plessis, P., *op. cit*. u bilj. 36, str. 242.
[137] Usp. Buckland, W.W., *op. cit.* u bilj. 91, str. 327.
[138] Usp. Treggiari, S., *op. cit*. u bilj. 1, str. 391.

3.2. Justinijanove reforme

3.2.1. O Justinijanovom zakonodavnom djelovanju

Došavši na prijestolje 1. kolovoza 527. godine u Konstantinopolu, Justinijan započinje svoju vladavinu i uvodi nova pravila. Tijekom vladavine su donesene tri zbirke koje su obuhvatile ranije pravo, ali i neka od pravila koje je sam donio. To su bile *Digesta*, *Institutiones* i *Codex,* pri čemu je Kodeks donesen prvi 529., dok je njegova revidirana verzija donesena 534. godine. Nakon toga Justinijan donosi i veliki broj zakona, također poznatih kao *Novellae.* koje se kasnije, u Srednjem vijeku, zajedno sa ostalim dijelovima nazivaju *Corpus iuris civilis*.[139]
Glede Novela treba dodati da su one bile primjenjive u određenoj regiji, pokrajini ili pak u cijelom carstvu. Ono što je zanimljivo jest da zakoni nisu bili objavljivani od strane središnje vlasti, već su zakonska pravila slana izravno državnim dužnosnicima. Kopije koje su slane takvim dužnosnicima obično su se razlikovale ovisno o vrstama dužnosti. Iz toga proizlazi da zapravo ne postoji jedinstveni izvornik Justinijanovih *Novellae.* Štoviše, one nisu stupale na snagu u trenutku njihova donošenja, nego tek onda kada bi bile objavljivane lokalno, u različitim regijama ili pokrajinama. Što se tiče materije, *Novellae* se dotiču širokog aspekta prava, kao što su kazneno pravo, porezno pravo, upravno pravo, crkveno pravo te i privatno pravo, a iznimno su važne za nužno nasljedno pravo.[140] Pritom su ključne Novele 18 i 115, budući da su u njima provedene značajne promjene nužnog nasljednog prava.

3.2.2. Reforma nužnog nasljednog prava Novelom 18

Novela broj 18 iz 536. g. nosi naziv *De triente et semisse et successionibus filiorum et nepotum naturalium vel collationibus vel distributionibus, nec non litterarum aut annumerationum atque rerum ex quibus detinent infitiationibus,* odnosno na hrvatskom „Zakonski udio djece: ako bude do četvero djece, neka bude četiri *unciae;* ako ih ima više od četiri, šest *unciae.* Kod intestatnog nasljeđivanja nezakonita djeca uzimaju dvije *unciae* zajedno sa svojom majkom. Zajednički doprinos primjenjiv je kako na oporuke, osim ako to ostavitelj nije izričito isključio, tako i na intestatno nasljeđivanje. Raspodjela od strane roditelja djeci; poricanje vlastite krvi; i druge glave.“[141] Iz naslova je vidljivo da se ona bavi nasljednim pravom, i to najviše u interesu djece kao nasljednika. Prvenstveno je riječ o zakonskom nužnom dijelu, odnosno visini *quarte*

[139] Usp. Johnston, D., *op. cit*. u bilj. 23, str. 123.
[140] *Ibid*., str. 126, 137-138.
[141] Prema engleskom prijevodu u Miller, J. D. D.; Sarris, P., *op. cit.* u bilj. 39, str. 207.

legitime. Ona je, naime, do Justinijana iznosila jednu četvrtinu ostavine na koju nasljednik polaže pravo. Justinijan uviđa da bi takva podjela bila nepravedna, prvenstveno prema djeci koja su itekako zaslužila zahvalnost svojih roditelja, a dobila samo jednu četvrtinu ostavine, dok bi preostali dio otišao daljnjoj rodbini, pa čak i strancima[142] te robovima. Iako je možda ostavitelj bio iznimno bogat čovjek, ovakva pravila dovodila su do siromaštva djece. Justinijan je tako uveo novo pravilo:

Just. Nov. 18, 1: „…*si quidem unius est filii pater aut mater aut duorem vel trium vel quattuor, non triuncium eis relinqui solum, sed tertiam propriae substantiae, hoc est uncias quattour, et hanc esse definitam mensuram usque ad praedictum numerum. Si vero ultra quattour habuerit filios, mediam eis totius substantiae relinqui partem, ut sexuncium sit omnino quod debetur*."[143]

Ovim pravilom određuje se da najmanje jedna trećina imovine (četiri *unciae*[144]) ili pak jedna polovina, odnosno šest *unciae* moraju biti ostavljene djeci. Što se tiče kvantitete i kvalitete nužnog dijela, svako dijete ima pravo na jednak dio. To je bio propisani minimum, a ostavitelj ima pravo činiti s ostatkom imovine što ga je volja pa i ostaviti nekom od djece još dodatni dio imovine, ili pak osobama izvan obitelji. Ovakvo određenje bitno je iz razloga što se znalo događati da ostavitelj oporučno ostavlja cijelu imovinu svojoj ženi na *ususfructus*, a time bi djeci preostalo samo puko vlasništvo.[145]

Poseban je slučaj s djecom gradskih vijećnika, kako sinova, tako i kćeri, ako su udane za osobu koja obnaša takvu dužnost. Njima je moralo biti ostavljeno minimalno devet *unciae,* čime bi tek preostale tri *unciae* bile na raspolaganju ostavitelju. Novela 38 detaljnije pojašnjava ovu materiju. Prije ove Justinijanove novele, djeci gradskih vijećnika moralo je biti ostavljeno tek jedna četvrtina imovine. Novo pravilo određuje da nužni dio mora iznositi, kao što je spomenuto, bar devet *unciae,* odnosno tri četvrtine. Ako pak ostavitelj ima samo nezakonitu djecu, i ona mogu postati nasljednicima devet *unciae*. Ipak, uvjetuje se da takva djeca moraju biti slobodna i moraju također obnašati dužnost gradskog vijećnika. Ako bi ostavitelj imao više

[142] Rimljani su nasljednike koji su potjecali izvan obitelji ili kućanstva nazivali strancima, odnosno *extranei.* Vidi u *ibid.*, str. 208, bilj. 3.
[143] Just. Nov. 18, 1: „…ako je netko otac ili majka jednog, dvoje, troje ili četvero djece, njima se ne smije ostaviti samo tri uncije, nego jedna trećina vlastite imovine, to jest četiri uncije, i to je visina do spomenutog broja djece. Ako oni budu imali više od četvero djece, moraju im ostaviti polovinu cjelokupne imovine, tako da šest uncija bude cjelokupna obveza." Prijevod prema Romac, A., *op. cit.* u bilj. 19, str. 501.
[144] *Uncia* je označavala jednu dvanaestinu asa, odnosno cjeline nasljedstva. Tako je *heres ex asse* bio nasljednik cijele ostavine. Dijelovi nasljedstva su se, prema tome, označavali i dijelovima asa, a jedan od njih se zove i *uncia,* označavajući dvanaestinu. Vidi opširnije u Romac, A., *op. cit.* u bilj. 24, str. 37.
[145] Usp. Miller, J. D. D.; Sarris, P., *op. cit*. u bilj. 39, str. 209.

nezakonite djece i neka od njih bi odbila, a neka prihvatila biti gradskim vijećnicima, tada će udio onih koji su odbili pripasti onima koji su prihvatili. Odbiju li pak svi biti gradskim vijećnicima, devet *unciae* pripast će vijeću. Isto tako, ako gradski vijećnik umre ne ostavljajući iza sebe djecu, udio od tri četvrtine pripast će vijeću, a ostatak prema njegovoj želji. To je tako jer, kako objašnjava Justinijan, vijeće zauzima jednaku poziciju kao i ostaviteljeva djeca kad bi ih bilo, a vijeće predstavlja narod.[146]

Postojala je razlika između muške i ženske zakonite djece te njihove kombinacije. Budu li sva djeca muškog spola, ili postoje unuci preko preminulih sinova, ostavitelj između njih može podijeliti devet *unciae* kako želi, sve dok poštuje pravila o „nepoštenim oporukama"[147]. Dakako, takva djeca ne smiju biti nezahvalna[148], ali imaju i dužnost preuzeti udio očevih gradskih obveza proporcionalno udjelu nasljedstva koji im je pripao. Preostale tri *unciae* dane su ostavitelju na slobodno raspolaganje. Ako bi sva djeca bila ženska, otac im može ostaviti i cijelu svoju imovinu, a ne samo devet *unciae,* pod uvjetom da su udane za gradske vijećnike. U slučaju da su samo neke od kćeri udane za gradske vijećnike devet *unciae* pripast će njima, no one koje nisu i dalje imaju pravo na nužni dio propisan zakonom. Ako jedna ili više kćeri još nisu stupile u brak, tada i one mogu dobiti devet *unciae* ako obećaju da će se udati za gradske vijećnike. Ne želi li ostavitelj da kćeri dobiju taj udio ili one odbiju prihvat istoga, tada će devet *unciae* pripasti samom vijeću, a ostatak od tri *unciae* raspodijelit će se među kćerima zakonski. Ostanu li i muška i ženska djeca iza ostavitelja, tada objema stranama pripada po pola ostavine. No, kćeri trebaju biti udane za gradske vijećnike jer su, u protivnom, dužne prepustiti jednu četvrtinu svog dijela braći.[149] Iz Novele 38 vidljiva je želja za očuvanjem kohezije institucija građanske uprave što se pak objašnjava time da je ovakvo određenje bilo potrebno kako gradovi ne bi ostali bez članova gradskih vijeća i imovine kojom bi odgovarali za obveze.[150]

Justinijan u četvrtom poglavlju ove Novele predviđa ravnopravnost spolova na način da je raniju nejednakost, u smislu da je unučad rođena od sinova svojih djedova s očeve strane dobivala cijeli udio onoga što bi njihov otac dobio da je bio živ, dok unučad rođena od djedovih kćeri ili njihova baka po ocu ili majci ne bi imali pravo na više od jedne trećine, dokinuo, odredivši jednaki nasljedni red za svu unučad i praunučad. Time je odbacio nejednakost između muške i ženske djece.[151]

---

[146] *Ibid.,* str. 209, 359, 361-362.
[147] Ovdje se referira na *querelu inofficiosi testamenti*.
[148] Ovdje se misli na djecu koje je ostavitelj mogao iznaslijediti iz taksativno određenih razloga, o kojima će biti kasnije u radu riječ.
[149] Usp. Miller, J. D. D.; Sarris, P., *op. cit*. u bilj. 39, str. 363-364.
[150] *Ibid.,* str. 364.
[151] *Ibid.,* str. 210.

Jednakost biva prepoznata i kod djece rođene u zakonitom braku i one prije takvog braka, koja bivaju kasnije ozakonjena putem ugovora o mirazu.[152] O tome je već navedeno i u njegovim Institucijama sljedeće:

Just. Inst. 3, 1, 2: „*…per quas iussimus, si quis mulierem in suo contubernio copulaverit non ab initio affectione maritali, eam tamen, cum qua poterat habere coniugium, et ex ea liberos sustulerit, postea vero affectione procendente etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit filiosque vel filias habuerit: non solum eos liberos, qui post dote mediti sunt, iuostos et in potestate esse patribus, sed etiam anteriores, qui et his qui postea nati sunt occasionem legitimi nominis praestiterunt*…“[153]

Dakle, između takve djece nije se smjela praviti razlika. U ovakvom određenju prepoznaje se Justinijanova težnja ka približavanju konkubinata braku.[154] Ovo pravilo vrijedilo je i u slučaju kada su osim djece rođene prije stupanja u brak postojala i djeca nakon sklapanja braka, no koja su preminula. U slučaju da ostavitelj nije imao zakonitu ženu ni djecu, no imao je vlastitu ropkinju koja mu potom rodi djecu te ih on oboje oslobodi i sklopi s njome brak, djeca rođena prije braka, kao i ona poslije, bila bi zakonita i u potpunosti izjednačena u pogledu nasljeđivanja.[155]

Na nezakonitu djecu su se primjenjivala drukčija pravila. U slučaju da ostavitelj nije imao zakonite djece ni ostalih koji bi mogli naslijediti, a ni ženu, no imao je konkubinu i njenu djecu, tada Justinijan daje pravo takvoj djeci na dvije *unciae* ostavine koje će podijeliti u jednakim udjelima sa svojom majkom. No, bilo je iznimno važno da je takva konkubina živjela u ostaviteljevu kućanstvu te rodila i odgajala njegovu djecu. Ovakvim određenjem pokušalo se spriječiti da nasljednikom postane daljnja rodbina kada već postoje ostaviteljeva djeca, iako nezakonita.

[152] Ovakav ugovor o mirazu (*pacta dotalia*) nije bio potreban za dokazivanje postojanja braka niti legitimnosti nasljednika, no često su bili jedini pisani dokaz da je brak sklopljen. Ipak, Justinijanu je važnija obostrana namjera koju stranke imaju kada žele ući u bračnu zajednicu. Usp. *ibid.,* str. 211.

[153] Just. Inst. 3, 1, 2: „Tom smo (konstitucijom), naime, odredili da u slučaju kada je netko živio u (vanbračnoj) zajednici sa ženom, ali bez početne namjere da s njom živi kao u braku – mada se radilo o osobi s kojom je bilo moguće zaključiti brak – te s njom dobije djecu, pa je naknadno, pošto je stekao namjeru da s njom živi u braku, napravio isprave o mirazu i poslije toga dobio sinove ili kćeri – neće se smatrati da su samo ona djeca koja su rođena nakon (utvrđivanja) miraza zakonita (bračna), i pod očinskom vlašću, nego će zajednički i ona rođena ranije, i ona koja se rode nakon njih, steći prednost (svojstva) zakonitog djeteta.“ Prijevod prema Romac, A., *op. cit*. u bilj. 22, str. 269-271.

[154] *Ibid.,* str. 269.

[155] Usp. Miller, J. D. D.; Sarris, P., *op. cit*. u bilj. 39, str. 218.

Ipak, ako je određena osoba imala više konkubina i djece zajedno s njima, takva osoba bit će isključena od ovog pravila. Povlači se paralela s pravilom koje zabranjuje muškarcu dovoditi druge žene i imati zakonitu djecu uz već prijašnju zakonitu ženu. Prema tome, jedino konkubina priznata zakonskim pravilima i njena djeca imaju pravo na nasljedstvo, dok sve ostale nakon nje ne. Justinijan objašnjava da ovakvo pravilo pomaže razlikovati položaj žene, a i djece. Također, vidljivo je da rimsko društvo nikako nije podržavalo razvratničko ponašanje, odnosno poligamiju.[156] To izravno potvrđuje Justinijan kada govori o tome u kontekstu zabranjenih brakova u Institucijama, Just. Inst. 1, 10, 6.[157]

Justinijan mijenja i pravila o uživanju ostavine prilikom ponovne udaje. Udovicama je ostavina mogla biti oporučno ostavljena samo na uživanje, i to samo dok se ne bi ponovno udale, u kojem slučaju će pripasti djeci. Justinijan sada određuje da je udovicama koje su se preudale ipak dozvoljeno uživanje na ostavini preminulog muža, ali samo onog iz prvog braka. Također, uvjet je bio da djeca dobiju barem jednu trećinu te ostavine kao nasljednici.[158]

Pitanje je pak što je bilo sa ženama udovicama kojima oporukom nije ostavljeno ništa, a koje nemaju niti miraz niti predbračni dar na raspolaganju. Justinijan im je dao pravo na jednu četvrtinu ostavine, bez obzira koliko ostavitelj imao djece, no najviše do 100 zlatnih funti.[159] Justinijan je tako proširio i na udovice postojeće pravilo koje određuje da razvedena žena bez miraza ima pravo na jednu četvrtinu imovine svog bivšeg muža. Ako bi udovica oporučno i naslijedila jedan dio imovine koji ne bi iznosio jednu četvrtinu, njoj se taj dio mora dopuniti do iznosa od jedne četvrtine. Ovo se jednako odnosilo na žene udovice i na muškarce udovce.[160] Ipak, postoji nekoliko pretpostavaka za to, u prvom redu da je udovica živjela u valjanom braku sve do smrti muža.[161] Također, preminuli bračni drug morao je biti dobrostojeći, dok preživjeli siromašan. Ako bi situacija bila obrnuta i preživjeli je bračni drug imao imovinu iz drugih izvora, tada on ili ona ne bi trebali biti na teret djeci, odnosno njihovom nasljedstvu. Ovime

[156] *Ibid.*, str. 211-212.

[157] Just. Inst. 1, 10, 6: „*…quod scilicet ita accipi debeat, si fuit nurus aut privigna: nam si adhue nurus est, id est si adhuc nupta est filio tuo, all ratione uxorem eam ducere non possis, quia eadem duobus nupta esse non potest: item si adhuc privigna tua est, id est si mater eius tibi nupta est, ideo eam uxorem ducere non poteris, quia duas uxores eodem tempore habere non licet*." (Ovo, naime, treba razumjeti tako da je ona bila (ranije) snaha ili pastorka, jer ako je još uvijek snaha, to jest udana za tvoga sina, ne možeš je iz drugog razloga uzeti za ženu budući da ne može (ista) osoba biti udana za dvojicu; isto je i ako ti je (ona) još uvijek pastorka, to jest ako je njena majka udata za tebe – nju ne može uzeti za ženu jer nije dopušteno istovremeno imati dvije žene.) Prijevod prema Romac, A., *op. cit*. u bilj. 22, str. 57-59.

[158] Usp. Miller, J. D. D.; Sarris, P., *op. cit*. u bilj. 39, str. 207.

[159] Usp. Buckland, W.W., *op. cit.* u bilj. 91, str. 323.

[160] Usp. Miller, J. D. D.; Sarris, P., *op. cit*. u bilj. 39, str. 435.

[161] Usp. Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 17, str. 506.

Justinijan Novelom 53 pokušava zaštititi interese ranjivih žena, pa čak i nauštrb široko priznatog načela agnacije.[162]
Koliko je poštovanje zakonskih pravila o iznosu nužnog dijela bilo važno, dokazuje i Novela 92 koji nosi naziv „Nerazmjerni darovi djeci". Često se događalo da otac da velikodušan dar svojem najdražem djetetu te je stoga Justinijan u ovoj Noveli odredio:

Just. Nov. 92, 1: „*Posita igitur a nobis lege in sua virtute manente illud volumus, ut si quis donationem inmensam in aliquem aut aliquos filiorum fecerit, necessarium habeat in distributione hereditatis tantam unicuique filiorum servare ex lege partem, quanta fuit priusquam donationem pater in filium aut filios, quos ea honoravit, faceret*."[163]

Drugim riječima, povlašteno dijete mora preraspodijeliti svoje nasljedstvo braći i sestrama sve dok oni ne dobiju svoju *quartu legitimu.* Na ovaj način trebala bi biti smanjena netrpeljivost između ostaviteljeve djece budući da djeca koja nisu bila obdarena neće moći prigovoriti na takav dar jer će dobiti svoj puni zakonski dio, uvećan za iznos koji je očeva imovina imala prije čina darovanja.[164]

3.2.3. Novela 115

Ova Novela sastoji se od šest glava, od kojih su 3 i 4 najvažnije za nužno nasljedno pravo. Ovom je Novelom Justinijan odredio da sada svi nasljednici moraju biti iznaslijeđeni poimenično, a ne samo osobe muškog spola kao do sada.[165] Uz to, kako se navodi u trećem poglavlju[166], osoba koja je rabila institut *exheredatio* u svojoj oporuci, morala je dotad

[162] Usp. Miller, J. D. D.; Sarris, P., *op. cit*. u bilj. 39, str. 435-436.
[163] Just. Nov. 92, 1: „Prema tome, kako smo ga mi odredili, zakon ostaje na snazi, tako da ako netko daje velikodušan dar jednom ili više svoje djece, potrebno je pri raspodjeli nasljedstva pridržavati se veličine udjela svakog djeteta prema zakonu takav kakav je bio prije nego što je otac darovao sina ili kćer." Prijevod na temelju latinskog teksta u: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/Nov92.htm.
[164] Ovime je Justinijan želio zaštititi prava braće i sestara da ne budu dovedeni u nepovoljan imovinski položaj zbog nepromišljeno izdašnih darova ostavitelja učinjenih jednom od njih. Usp. Miller, J. D. D.; Sarris, P., *The Novels of Justinian: A Complete Annotated English Translation, Volume 2*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018., str. 631-632.
[165] Usp. Buckland, W.W., *op. cit.* u bilj. 91, str. 323.
[166] Just. Nov. 115, 3: „*Sancimus igitur non licere penitus patri vel matri, avo vel aviae, proavo vel proaviae suum filium vel filiam vel ceteros liberos praeterire aut exheredes in suo facere testamento, nec si per quamlibet donationem vel legatum vel fideicomissum vel alium quemcumque modum eis dederint legibus debitam portionem, nisi forsitan probabuntur ingrati et ipsas nominatim ingratitudinis causas parentes suo inseruerint testamento*." (Stoga naređujemo da nije uopće dozvoljeno ocu ili majci, djedu ili baki, pradjedu ili prabaki, svoga sina, ili kćer ili ostale potomke mimoići ili lišiti nasljeđa u svom testamentu, pa ni onda kada izjave da su im nekim darovanjem, legatom, fideikomisom ili na bilo koji drugi način dali dio koji im po zakonima pripada, izuzev slučaja kada se

upotrebljavati riječi „*exheres esto*“. Justinijan je to smatrao nepotrebnim te je propisao da se može koristiti bilo koji skup riječi, dok god je jasno da se odnosi na iznasljeđenje i osobu koja se iznasljeđuje. Razlozi za takvo iznasljeđenje morali su biti objašnjeni te biti jedan od onih navedenih u ovoj Noveli. Svi razlozi izvan toga ne bi bili priznati.[167]

Uz to je navedeno četrnaest takvih „opravdanih“ razloga za iznasljeđenje, koji su sljedeći:

1. Ako je dijete diglo ruku na svog roditelja;
2. Ako je dijete teško uvrijedilo svog roditelja;
3. Ako je dijete vodilo kazneni postupak protiv roditelja, osim ako se ne tiče zločina protiv cara ili carstva;
4. Ako se dijete druži s nečasnim ljudima, kao da je jedno od njih;
5. Ako je dijete pokušalo otrovati roditelja ili ga na drugi način lišiti života;
6. Ako je sin spolno općio s maćehom ili očevom konkubinom;
7. Ako je sin doušnik koji prati svoje roditelje i obavještava drugog o onome što rade te time nanosi tešku štetu roditeljima;
8. Ako je netko od navedenih ascendenata u pritvoru pa jedan ili više nasljednika odbiju jamčiti za njega ili njegov dug. No, ovo određenje o jamstvu se odnosilo samo na muške potomke;
9. Ako je dijete prethodno osuđeno za pokušaj sprječavanja roditelja da načini oporuku. No, ako bi roditelj umro prije nego je načinio oporuku i pritom bio spriječen da je načini, tada bi svi ostali koji su pozvani na nasljedstvo ili oni kojima je ostavitelj nešto ostavio u obliku legata[168] ili pak oni koji su pretrpjeli štetu zbog sprječavanja sastavljanja oporuke mogli pokrenuti odvojeni sudski postupak koji će se voditi po drugim zakonskim pravilima;
10. Ako se sin pridružio cirkusu protiv volje svojih roditelja, osim ako i sami roditelji nisu bili dio tih grupa;
11. Ako kćeri ili unuci bude određeno da se uda i s time dobije miraz, a ona odbije. Ipak, neće se smatrati da je kćer nezahvalna i time nedostojna naslijediti ako je već bila navršila 25 godina života kada su je roditelji odlučili udati, a uz to se već i tjelesno ogriješila ili ušla u zajednicu s nekim protiv volje svojih roditelja. To je tako jer se smatralo da žena teško može ostati čedna ako je starija od 25 godina. Ovakvo njeno ponašanje je jedino krivica roditelja;

utvrdi da su oni nedostojni i kada sami roditelji razloge njihove nedostojnosti izričito navedu u testamentu.). Prijevod prema Romac, A., *op. cit*. u bilj. 19, str. 501.

[167] Usp. Miller, J. D. D.; Sarris, P., *op. cit*. u bilj. 164, str. 733.

[168] Legat ili *legatum* bio je dio imovine koju je nasljednik, po želji ostavitelja, morao ustupiti nekoj određenoj osobi. Legat je mogla biti jedna ili više stvari, novac, ali i pravo. To je institut koji se u početku mogao koristiti jedino u oporuci, a razlikovale su se četiri vrste legata. Vidi opširnije u Romac, A., *op. cit*. u bilj. 24, str. 185-186.

12. Ako netko od ascendenata postane mentalno bolestan, odnosno lud, pa jedan ili više nasljednika ne budu vodili brigu o njemu u takvom stanju, ostavitelj ih može iznaslijediti kada (i ako) ozdravi. Postoji li netko izvan obitelji tko iz samilosti odluči brinuti se o njemu, tada on ima pravo poslati službenu obavijest nasljednicima koji se ne brinu o ostavitelju da to počnu činiti. Ako i tada oni ne bi marili za mentalno bolesnog ostavitelja, tada će osoba koja se brinula o njemu primeći ga u svoju kuću i njegujući do smrti, imati pravo naslijediti ga. Ovakvo određenje se opravdava činjenicom što takvi nužni nasljednici nisu zaslužili to biti jer nisu brinuli o ostavitelju kada je to bilo prijeko potrebno;

13. Ako netko od ascendenata bude zatočen, a nasljednici ga ne pokušaju izbaviti iz zarobljeništva. Pobjegne li ostavitelj bez ičije pomoći, tada je na njemu hoće li iznaslijediti osobe koje ga nisu pokušale spasiti, no, ako ne uspije pobjeći i umre u zatočeništvu, tada ga neće naslijediti oni koji mu nisu pomogli, već će njegova imovina pripasti crkvi u mjestu iz kojega potječe. Takvu imovinu crkva će koristiti u svrhu otkupljivanja drugih ratnih zarobljenika. Stvoreno je opće pravilo koje određuje da ako ostavitelj umre u zatočeništvu bez potomaka, a ostali mogući zakonski nasljednici (i osobe izvan obitelji) ga ne pokušaju izbaviti, tada takve osobe ne mogu ništa naslijediti, pa čak ni onda kada ih je ostavitelj imenovao kao takve u oporuci. Dakle, imovina će pripasti crkvi. Ipak, ovo pravilo se primjenjivalo samo na osobe koje su navršile osamnaest godina života. U svrhu spašavanja, dozvoljeno je bilo pozajmiti novac i staviti imovinu pod hipoteku, ma bila to imovina onog kojeg se spašava ili onog koji spašava. Ako se osoba sretno vrati iz zarobljeništva, tada ona ima dužnost potvrditi valjanost ovakvih ugovora i odgovarati za njih kao da ih je sama sklopila;

14. Ako je netko od ascendenata katolik, a potomak nije katoličke vjere te je uporan u svojoj nevjeri. Ovdje se također određuje da ako je ostavitelj nevjernik, tada on ne može imenovati za nasljednika nikoga osim potomaka koji su katoličke vjere, a u nedostatku njih, ostale rođake koji su također morali biti katolici. Ako bi neki od potomaka bili katolici, a drugi ne, tada bi cjelokupna imovina pripala onima koji jesu. Vrati li se neki od potomaka katoličkoj vjeri, oni će tada ipak dobiti svoj dio, a prema stanju imovine kakva je u tom trenu. Njima je zabranjeno išta zahtijevati od svoje braće i sestara koji su otpočetka bili pravovjerni. Dogodi li se da su sva djeca nevjerna, tada će se njih zaobići i drugi bliski ostaviteljevi rođaci koji su katolici, naslijedit će ostavitelja. Ne budu li i takvi rođaci katoličke vjere, imovina će pripasti crkvi u mjestu boravišta, pod uvjetom da je ostavitelj bio u svećeničkim redovima. Dodatan uvjet koji se tražio jest da je sama crkva, u roku od godine dana, morala zatražiti takvo

nasljedstvo, inače bi ona pripala kraljevskoj riznici. Ako ostavitelj nije bio svećenik, već običan građanin, tada bi imovina također pripala riznici.[169]

Dakle, pokaže li se istinitim bilo koji od ovih razloga, oporuka će biti valjana. No, ako bi netko osporio jedan od razloga, tada je teret dokazivanja bio na oporučnim nasljednicima.[170] Pokažu li se nepostojećima razlozi iznasljeđenja koji su navedeni, Justinijan objašnjava što će se dogoditi s oporukom:

Just. Nov. 115, 4: „…*Si autem haec non fuerint observata, nullam vim huiusmodi testamentum quantum ad institutionem heredum habere sancimus, sed rescisso testamento eius qui ab intestato ad hereditatem defuncti vocantur res eius dari disponimus, legatis videlicet sive fideicommissis et libertatibus et tutorum dationibus seu allis capitulis, sicut superius dictum est, suam obtinentibus firmitatem*…“[171]

Ukratko, takva oporučna određenja o nasljednicima bit će poništena i nužni nasljednici će dobiti svoj dio, a sve ostale odredbe u oporuci ostat će valjanima i moći će se provesti.

Kako ascendenti mogu mimoići i iznaslijediti descendente, moguća je i obrnuta situacija – da potomci u oporukama iznaslijede svoje pretke. No, i oni su morali poštivati pravila o opravdanim razlozima iznasljeđenja, koja se minimalno razlikuju od onih koja se primjenjuju na ascendente, prethodno objašnjena. Kako je navedeno u četvrtom poglavlju Novele, to su:

1. Ako roditelji puste svoje dijete da umre, osim ako ono bude optuženo za izdaju;
2. Ako se dokaže da su roditelji pokušali usmrtiti svoje dijete trovanjem, vradžbinama ili na neki drugi način;
3. Ako je otac spolno općio s nevjestom ili konkubinom svojeg sina;
4. Ako su roditelji pokušali spriječiti dijete da načini oporuku. Ovdje vrijede sve odredbe koje su propisane za ascendente;
5. Ako je suprug dao supruzi (i obratno) supstancu s namjerom da joj okonča život, prouzroči mentalni poremećaj ili na drugi način koji bi doveo do narušavanja života. Takva optužba treba biti riješena u sudskom postupku, a žrtva ima pravo na odmazdu. Ako se pokaže

[169] Usp. Miller, J. D. D.; Sarris, P., *op. cit*. u bilj. 164, str. 735-741.
[170] Usp. Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit*. u bilj. 17, str. 506.
[171] Just. Nov. 115, 4: „…Ako ovo ne bude poštovano, naređujemo da takav testamenat, ako se odnosi na imenovanje nasljednika, nema nikakvu pravnu snagu, pa se nakon oglašavanja nevažećim takvog testamenta na nasljeđivanje umrlog pozivaju njegovi zakonski (intestatni) nasljednici kojima se, naređujemo, ima ustupiti imovina umrloga, s tim što odredbe o legatima, fideikomisima, oslobađanjima robova i određivanju tutora, sadržane u drugim dijelovima testamenta, ostaju, kako je to prije istaknuto, na pravnoj snazi (pravovaljani).“ Prijevod prema Romac, A., *op. cit.* u bilj. 19, str. 501.

da je optuženik zbilja ovo učinio, tada djeca imaju svako pravo isključiti takve osobe iz nasljeđivanja;

6. Ako potomak postane mentalno bolestan, odnosno lud, a ascendenti se ne brinu o njemu. Ovdje također vrijede odredbe koje se primjenjuju na mentalno oboljele ascendente;

7. Ako potomak bude zatočen i umre u zatočeništvu, a ascendenti ga nisu pokušali spasiti iz istoga. Za ascendente, kao i za ostale daljnje rođake i druge osobe izvan obitelji koje su imenovane nasljednicima, u ovom razlogu iznasljeđenja vrijede ista pravila kao i kada su ostavitelji ascendenti, što je prethodno objašnjeno;

8. Ako je potomak katolik, a ascendent nije katoličke vjere. I ovdje vrijede jednaka pravila kao u obratnoj situaciji.[172]

Također, ako se koji od ovih razloga dokaže istinitim, oporuka ostaje na snazi. U suprotnom, poništit će se odredbe o određivanju nasljednika i zahtjev za nužnim dijelom bit će ispunjen. Ostale odredbe u oporuci neće se mijenjati i bit će valjane. Ipak, ako bi takve ostale odredbe bile protivne nekim drugim zakonskim pravilima, i one će biti ništetne.[173] Dogodi li se takva situacija, doći će do toga da će postojati oporuka bez nasljednika.[174] Što se tiče izloženih razloga za iznasljeđenje, neki od njih podložni su i drugim zakonskim kaznama, a čije izvršenje se, naravno, mora dokazati u zakonom propisanom postupku.[175]

Ove dvije skupine razloga za iznasljeđenje uključuju descendente i ascendente, uslijed čega se može postaviti pitanje što je bilo s braćom i sestrama ostavitelja. Pošto se oni ne spominju, to bi značilo da za njih i dalje vrijedi staro pravo[176], no već je u Institucijama dano objašnjenje:

Just. Inst. 2, 18, 1: „*Soror autem et frater turpibus personis scriptis heredibus ex sacris constitutionibus praelati sunt: non ergo contra omnes heredes agere possunt. Ultra fratre set sorores cognati nullo modo aut agere possunt aut agentes vincere.*“[177]

Prema ovom tekstu braća i sestre su, dakle, ograničeni što se tiče osoba protiv kojih mogu koristiti *querelu,* a svi daljnji srodnici ne mogu je ni u kojem slučaju koristiti jer se ne smatraju nužnim nasljednicima.

[172] Usp. Miller, J. D. D.; Sarris, P., *op. cit*. u bilj. 164, str. 741-742.
[173] *Ibid.*, str. 742-743.
[174] Usp. Buckland, W.W., *op. cit.* u bilj. 91, str. 328.
[175] Usp. Miller, J. D. D.; Sarris, P., *op. cit*. u bilj. 164, str. 743.
[176] Usp. Buckland, W.W., *op. cit.* u bilj. 91, str. 328.
[177] Just. Inst. 2, 18, 1: „Braća i sestre su prema svetim konstitucijama stavljeni ispred osoba koje se smatraju *turpes*, a imenovane su za nasljednike; prema tome, ovi ne mogu voditi spor protiv svih nasljednika. Srodnici daljnjeg stupnja srodstva od braće i sestara ne mogu ni u kojem slučaju voditi ovaj spor niti u njemu uspjeti.“ Prijevod prema Romac, A., *op. cit*. u bilj. 19, str. 499.

Nadalje, Justinijan sužava raspon korištenja *querele*, o čemu također svjedoče Institucije:

Just. Inst. 2, 18, 3: „*Sin vero quantacumque pars hereditatis vel res eis fuerit relicta, de inofficiosi querela quiescente id qoud eis deest usque ad quartam legitimae partis repletur, licet non fuerit adiectum boni viri arbitratu debere eam repleri*."[178]

Ako je, dakle, nužnim nasljednicima ipak oporučno nešto ostavljeno, no ne dovoljno, tada oni nemaju pravo koristiti *querelu,* već imaju mogućnosti koristiti se posebnim sredstvom *actio ad supplendam legitimam* kojim će se njihov dio dopuniti do jedne trećine (ili jedne polovine) ostavine kako bi se ispunio zahtjev za *quarta legitima.* Time će oporuka u potpunosti biti valjana.[179] Smatra se pak da je ovo sredstvo postojalo i prije Justinijana, no očito nije bilo toliko popularno u upotrebi. Ovakvim određenjem *querela* je vraćena na svoju zadaću koju je imala u samim počecima svojeg postojanja. Dakle, ako nasljednici ne bi uopće bili spomenuti u oporuci, ona će u dijelu koje se odnosi na imenovanje nasljednika biti nevaljana i nasljednik će moći tražiti svoj dio putem *querele*, no isto tako će ostale odredbe oporuke ostati na snazi.[180]
Kao primjer zašto je ova Justinijanova Novela 115 toliko važna, navodi se stvarni slučaj u kojem je djevojka Pulherija bila poimenično iznaslijeđena u oporuci obaju roditelja te ostavljena bez ičega, a prije toga ju je majka izričito nazvala „zahvalnom kćeri". Ovako sastavljena oporuka smatrala se ništavom te je otkriveno da je zapravo bila lažirana.[181] Bez prethodno navedenih razloga za iznasljeđenje, ova djevojka ostala bi bez ičega jer da je zbilja zaslužila iznasljeđenje, to bi moralo biti opravdano jednim od tih razloga. Prije ovakvog određenja, ne bi se ni preispitivao sadržaj oporuke i njena autentičnost jer je bilo dovoljno da ostavitelj samo iznaslijedi potomke u oporuci, bez ikakvog objašnjenja zašto. Novela također objašnjava svrhu ovog zakona:

Just. Nov. 115, 5: „*Haec autem disposuimus, ut et parentes et filios a testamentorum iniuria liberos reddamus. […] Sola enim est nostrae serenitatis intentio a parentibus et liberis iniuriam praeteritionis et exheredationis auferre*…"[182]

[178] Just. Inst. 2, 18, 3: „Ako je pak njima bio ostavljen neki dio ostavine ili neka stvar, onda oni bez pokretanja spora, zbog oporuke suprotne moralnim obvezama, mogu tražiti da im se doda ono što nedostaje do podmirenja zakonske četvrtine ako nije određeno da im taj dio treba dopuniti onako kako utvrdi trezven (čestit) čovjek." Prijevod prema Romac, A., *op. cit*. u bilj. 22, str. 211-213.
[179] Usp. Miller, J. D. D.; Sarris, P., *op. cit*. u bilj. 164, str. 743.
[180] Usp. du Plessis, P., *op. cit*. u bilj. 36, str. 242-243.
[181] Usp. Miller, J. D. D.; Sarris, P., *op. cit*. u bilj. 164, str. 743.
[182] Just. Nov. 115, 5: „Ovo smo sve (tako) odredili da bismo i roditelje i djecu oslobodili nepravdi koje im mogu biti nanijete u testamentima. […] Jedina je, dakle, ovdje briga naše svjetlosti bila u tome da se ukloni i roditeljima

Dakle, ovom Novelom provedena je zaštita svih nužnih nasljednika, bili oni descendenti ili ascendenti, od nepravdi kojima mogu biti podvrgnuti zbog oporučnog nasljeđivanja.

Naposlijetku, može se uočiti da je upravo ovom Novelom došlo do spajanja formalnog i materijalnog nužnog nasljednog prava u jedno. Stapaju se pravila instituta *exheredatio* i *querele.* Nužni nasljednici su sada morali u oporuci biti imenovani nasljednicima i to barem na iznos nužnog dijela. No, postoje neke nesuglasice oko toga koji je od ovih instituta zbilja prevagnuo. Očita razlika bi bila u vremenskom periodu unutar kojeg se može koristiti pojedini institut: *querela* je zastarijevala za pet godina, a ako bi prevagnula pravila iznasljeđenja, tada bi rok zastare bio čak trideset godina. Ipak, postoji mogućnost da su se oba instituta jednako primjenjivala i međusobno nadopunjavala.[183]

i djeci nepravda koja im može biti nanijeta mimoilaženjem i lišavanjem nasljedstva.“ Prijevod prema Romac, A., *op. cit*. u bilj. 19, str. 501.

[183] Usp. Buckland, W.W., *op. cit.* u bilj. 91, str. 328-329.

4. NUŽNO NASLJEĐIVANJE U SUVREMENOM HRVATSKOM PRAVU

Rimsko pravo je ostavilo vrlo velik i značajan utjecaj na hrvatsko uređenje nužnog nasljednog prava, osobito Justinijanove reforme. Postoje i neke razlike od rimskog uređenja, no kao temelj su svakako uzeta rimska pravila, nadograđena novim i suvremenim, koja se neprestano prilagođavaju vremenu u kojem djeluju.

Nužno nasljedno pravo definira se kao subjektivno pravo na nužni dio koje pripada određenom nužnom nasljedniku.[184] Kao i u rimskom pravu, ovim institutom štiti se ostaviteljeva najbliža obitelj od neopravdane uskrate nasljedstva, a kojom se ograničava ostaviteljeva slobodna volja pri oporučivanju.[185] Nužni nasljednik postaje ostaviteljev sveopći pravni sljednik, pa makar i protiv ostaviteljeve volje.[186] Jedino što oporučitelj tada može učiniti jest odrediti hoće li nužni nasljednik dobiti svoj dio u obliku stvari, novca ili prava.[187] Takav nasljednik mora ispunjavati pretpostavke nasljeđivanja i po pravilima zakonskog nasljeđivanja, dakle, on mora postojati u trenutku otvaranja nasljedstva te mora biti sposoban naslijediti. Prema tome, on bi imao pravo naslijediti po zakonu da nije oporučno (neopravdano) iznaslijeđen.[188]

Nužnim nasljednicima smatraju se ostaviteljevi potomci, posvojčad i njihovi potomci te bračni drug, dok ostaviteljevi preci, poput roditelja i posvojitelja spadaju u ovu skupinu jedino ako su trajno nesposobni za rad te nemaju nužnih sredstava za život.[189] Uočava se da je krug osoba koje mogu biti nužni nasljednici poprilično sužen u odnosu na rimsko uređenje istoga jer preci, odnosno ascendenti, pripadaju u ovu skupinu jedino pod dodatnim uvjetom neimaštine koja je prouzročena nemogućnošću stjecanja novčanih sredstava. Također, ostaviteljeva braća i sestre uopće nisu nužni nasljednici, kao ni njihovi potomci. Ipak, u skupinu nužnih nasljednika pripada i *nasciturus,* odnosno dijete koje još nije rođeno, ali je već bilo začeto u trenutku otvaranja nasljedstva.[190] Ovakvim određenjem se povlači paralela s rimskim pravom jer je ono također uzimalo u obzir *postumuse.*

Doktrina suvremenog prava tako razlikuje apsolutne od relativnih nužnih nasljednika, pri čemu su apsolutni oni koji su takvi jedino zbog bliske rodbinske veze s ostaviteljem, a relativni pored takve veze moraju biti i nesposobni za rad te nemati nužnih sredstava za život. Dakle, kao

[184] Čl. 70. st. 1. ZN-a.
[185] Usp. Vidaković, I., *Utjecaj Justinijanove reforme nužnog nasljednog prava na suvremeno nužno nasljedno pravo Republike Hrvatske,* Paragraf, *vol.* 3, br. 1, 2019., str. 206.
[186] Usp. Gavella, N.; Belaj, V., *Nasljedno pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2008., str. 217.
[187] Čl. 70. st. 4. ZN-a.
[188] Usp. Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit*. u bilj. 186, str. 218.
[189] Čl. 69. st. 1 i 2 ZN-a.
[190] Usp. Vidaković, I., *op. cit.* u bilj. 185, str. 214.

apsolutni nužni nasljednici navode se ostaviteljevi potomci, posvojenici i njihovi potomci te bračni ili izvanbračni drug, a relativni ostaviteljevi roditelji ili posvojitelji te ostali preci poput baka, djedova, prabaka i pradjedova koji moraju ispunjavati i dodatni prethodno navedeni uvjet.[191]

Justinijan je svojim reformama odredio da veličina nužnog dijela ostaviteljeve djece mora iznositi najmanje jednu trećinu ako ima do četvero, a ako ima više od četvero djece, nužni dio mora biti bar jedna polovina. Suvremeno pravo na drukčiji način određuje visinu nužnog dijela, i to tako da apsolutni nasljednici imaju pravo na jednu polovinu, a relativni na jednu trećinu dijela koji bi im pripao da nasljeđuju po zakonskom redu.[192] Prema tome, djeca (bez obzira koliko ih bilo) i ostali apsolutni nužni nasljednici imaju pravo na nužni dio od jedne polovine, dok relativni nužni nasljednici ne mogu tražiti više od jedne trećine. Ovime je određena veličina nužnog dijela, no nužnim nasljednicima je osigurana i određena vrijednost tog dijela. Naime, oni imaju pravo dobiti imovinska dobra vrijednosti proporcionalne veličini svog nužnog dijela.[193] Pripada im „onolika vrijednost koliko na njih otpada kad se obračunska vrijednost ostavine[194] podijeli s veličinom njihova nužnoga nasljednog prava“[195]. Obračunska vrijednost izračunava se na način da se u početku mora napraviti popis svih ostaviteljevih dobara u trenutku njegove smrti i njihova procjena vrijednosti, zatim će se odbiti ostaviteljevi dugovi, troškovi popisa i procjenjivanja vrijednosti imovine te troškovi pogreba i na kraju će se pribrojiti vrijednost darovanja koje je ostavitelj učinio zakonskim nasljednicima i drugima koji to nisu, ako su učinjena unutar godine dana koja je prethodila smrti ostavitelja. Ipak, neće se pribrojati vrijednost darova manje vrijednosti koji su uobičajeni, niti onih koji su dani u općekorisne svrhe ili pak oni darovi koji s prema zakonskim pravilima ne računaju nužnom nasljedniku kao dio njegovog dijela.[196] Štoviše, neće se uračunati niti ona vrijednost ostavine, na koju bi potomak, koji je živio s ostaviteljem i privređivao, imao pravo zbog povećanja ostaviteljeve imovine njegovim doprinosom.[197] U ovaj račun također se ne uzimaju ni kućanski predmeti za svakodnevne potrebe (osim ako su veće vrijednosti) bračnog druga ili potomaka koji su dijelili isto kućanstvo s ostaviteljem.[198]

---

[191] Usp. Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 186, str. 220.
[192] Čl. 70. st. 3. ZN-a.
[193] Usp. Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 186, str. 221; 223.
[194] Obračunska vrijednost ostavine jest ona vrijednost ostavine, ne računajući ostaviteljeva besplatna pravna raspolaganja. Kada bi se uzimala čista vrijednost ostavine, ona bi bila svakako manja od obračunske jer je to vrijednost koju ostavina zbilja ima, nakon učinjenih besplatnih raspolaganja. Usp. *ibid,* str. 223.
[195] Čl. 70. st. 5. ZN-a.
[196] Čl. 71. ZN-a.
[197] Čl. 75. st. 1. ZN-a.
[198] Čl. 76. st. 1. ZN-a.

Nužni dio može biti povrijeđen u smislu njegove veličine, a i spomenute vrijednosti. Tako je nastala povreda veličine ako je zbog ostaviteljeva raspolaganja oporukom došlo do nemogućnosti da nužni nasljednik dobije dio koji mu pripada, a vrijednost je povrijeđena onda kada imovina koja je namijenjena nužnom nasljedniku, zajedno s darovima koji mu se uračunavaju, ne bi dobio punu vrijednost koja mu pripada s obzirom na veličinu nužnog dijela. Nužni nasljednik ima pravo na pobijanje ovakvih besplatnih raspolaganja učinjenih oporukom ili drugim nenaplatnim pravnim poslom koja vrijeđaju njegov nužni dio, a na njemu je hoće li koristiti ovo pravo ili ne jer sud neće paziti na ovakvu povredu po službenoj dužnosti.[199] Ipak, ako se ne bi koristio pravom na pobijanje, ne gubi status nasljednika jer on postaje nužni nasljednik već samom smrću ostavitelja.[200] Ako bi se koristio pravom na pobijanje i uspio u tome, tada će se ostaviteljeva besplatna raspolaganja oporukom koja smetaju ostvarivanju prava na nužni dio umanjiti koliko je potrebno, pa ako bi i dalje nužni dio bio povrijeđen, tada u obzir dolazi i vraćanje darova ostavitelja. Prvo se, dakle, umanjuju raspolaganja oporukom pa ako to ne bi bilo dovoljno, doći će do vraćanja darova do dopune nužnog dijela.[201] Ovakvo pravo na pobijanje ostaviteljevih raspolaganja može se raščlaniti u sljedeća dva prava: kao pravo na redukciju oporuke te kao pravo na vraćanje darova. Pravo na redukciju oporuke obuhvaća ovlaštenikovo pravo tražiti utvrđenje povrede njegovog nužnog prava takvim raspolaganjima te poništenje raspolaganja u opsegu povrede nužnog prava.[202] Ako bi postojalo više nedopuštenih oporučnih raspolaganja, sva će se ona umanjivati u istom omjeru, osim ako oporučitelj nije odredio drugačije.[203] Uočava se svojevrsna dispozitivnost ove odredbe jer ostavitelj može privilegirati određeni zapis čime će se takav zapis umanjivati jedino ako umanjivanje ostalih ne bi bilo dovoljno da se ukloni povreda nužnog dijela.[204] Ovakav zahtjev nužni nasljednik će postaviti u ostavinskom postupku, a samo iznimno u parničnom postupku.[205] Pravo na vraćanje darova doći će u obzir samo ako umanjenje oporučnih raspolaganja ne bi bilo dovoljno da se namiri nužni dio. Prema tome, ono je supsidijarno pravno sredstvo.[206] Ne vraćaju se svi darovi, već samo oni učinjeni zakonskim nasljednicima ostavitelja te darovanja učinjena drugim osobama ako su se dogodila u zadnjoj godini koja je prethodila ostaviteljevoj smrti. Nužni nasljednik moći će zahtijevati da obdarenici vrate takve darove u

[199] Usp. Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 186, str. 229-230.
[200] Usp. Vidaković, I., *op. cit*. u bilj. 185, str. 213.
[201] Čl. 77. st. 1.; čl. 78. ZN-a.
[202] Usp. Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 186, str. 233.
[203] Čl. 79. st. 1. i 2. ZN-a.
[204] Usp. Vidaković, I., *op. cit.* u bilj. 185, str. 219.
[205] Usp. Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 186, str. 233.
[206] Usp. Vidaković, I., *op. cit.* u bilj. 185, str. 220.

imovinu ostavitelja.[207] Prvo će se izvršiti povrat dara koji je posljednji učinjen, iza kojeg slijede ostali obrnutim redoslijedom od onoga kako su darovanja izvršena. Ako bi koji od darova bili izvršeni u isto vrijeme, oni će se vraćati razmjerno.[208] Za razliku od zahtjeva za pobijanje oporučnih raspolaganja, ovlaštenik će ovo pravo na povrat darova redovno ostvarivati tužbenim zahtjevom u parnici, a iznimno u ostavinskom postupku[209].[210] Za primjer presude u kojoj je utvrđena povreda nužnog dijela darovanjem može se uzeti odluka Vrhovnog suda Rev 2340/15-2 kojom je prihvaćena revizija tužitelja, ukinute prvostupanjska i drugostupanjska presuda te je predmet vraćen sudu prvog stupnja na ponovno odlučivanje. Vrhovni sud je ovako odlučio jer je smatrao da je pogrešno utvrđeno činjenično stanje uzrok pogrešnog pravnog shvaćanja nižih sudova te zbog toga tužitelj nije mogao ishoditi pobijanje darovanja kako bi dobio svoj nužni dio.[211]

Pravo na pobijanje ostaviteljevih besplatnih raspolaganja jest strogo osobno pravo koje je, prema tome, nenasljedivo, osim u slučaju da je ovlaštenik već podnio takav zahtjev prije svoje smrti, u kojem slučaju njegovi nasljednici mogu nastaviti postupak po njemu.[212] Ovo pravo je također zastarivo, pri čemu se zahtjev za umanjenje raspolaganja oporukom može staviti u roku od tri godine od proglašenja oporuke, a zahtjev za povrat dara u jednakom roku, no koji se računa od dana ostaviteljeve smrti, dana kada je postalo pravomoćno rješenje o proglašenju njegove smrti, ili pak rješenje o utvrđenju smrti.[213] Važno je napomenuti da ovlaštenik može i prije ovog roka izgubiti pravo na postavljanje zahtjeva za pobijanje ostaviteljevih raspolaganja,

[207] Usp. Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 186, str. 234-235.
[208] Čl. 81. ZN-a.
[209] Zahtjev će se postavljati u ostavinskom postupku onda kada je upravljen protiv obdarenika koji je ujedno i ostaviteljev nasljednik. Usp. Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 186, str. 235.
[210] *Ibid.*
[211] U predmetu je tužitelj zahtijevao povrat dara koji je ostaviteljica E. P. učinila tuženiku S. S., u iznosu od 374.068,90 kn, te da se u ostavinsku imovinu vrati jedna četvrtina dijela kuće, štale i dvorišta površine 1227 m^2, zemljoknjižnog uloška broj 613, katastarske općine J. kako bi dobio svoj nužni dio. Ovakav zahtjev odbio je prvostupanjski sud, a drugostupanjski je potvrdio ovakvu odluku. Vrhovni sud smatra da je sud prvog stupnja pogrešno primijenio materijalno pravo kada je odredio kao predmet spora uračunavanje dara u nužni dio nasljednika. Umjesto toga, predmet ovog spora bio je, kako navodi Vrhovni sud, vraćanje dara zbog povrede nužnog dijela. Zatim, utvrdio je da je drugostupanjski sud također pogriješio pri primjeni materijalnog prava utvrdivši da je tuženik zapravo s ostaviteljicom sklopio ugovor s protučinidbom, a ne ugovor o darovanju. Naime, tuženik je s novcem koji mu je ostaviteljica darovala kupio nekretninu te je osnovao na temelju sporazuma pravo plodouživanja u korist ostaviteljice. Upravo zbog ovog, drugostupanjski sud je odredio da nije riječ o darovanju novca jer ono nije bilo besplatno, već s navedenom protučinidbom. No, Vrhovni sud objašnjava da je ipak riječ o darovanju jer drugostupanjski sud nije uzeo u obzir zakonsku odredbu koja određuje da se darovanjem može obvezati obdarenika da u korist darovatelja ili treće osobe izvrši ili se suzdrži od određene radnje. Prema tome, Vrhovni sud je odlučio ukinuti presude nižih sudova i vratiti predmet na ponovno odlučivanje. Vidi odluku Vrhovnog suda RH Rev 2340/15-2 od 3. studenoga 2015.
[212] Čl. 83. ZN-a.
[213] Čl. 84. ZN-a.

a to će biti onda kada je ovlaštenik bio prisutan i sudjelovao je ostavinskoj raspravi, no nije tada postavio svoj zahtjev za svoj nužni dio.[214]

Ako bi nužni nasljednik odlučio ne zahtijevati ispunjenje svog prava na nužni dio, tada će se uzeti da on poštuje volju ostavitelja izraženoj u oporuci te će time učinjena besplatna oporučna raspolaganja i darovanja biti valjana i s pravnim učinkom.[215] Dobar primjer je presuda Vrhovnog suda Rev 2951/1992-2 u kojoj je odbijen zahtjev za reviziju povodom njezine neosnovanosti, a koju su tužitelji zatražili kako bi se ukinule presude nižih sudova i predmet vratio na ponovno suđenje jer smatraju da učinjen dar tužiteljici treba biti vraćen u ostavinu radi namirenja nužnog dijela. No, tužitelji uopće nemaju pravo tražiti povrat darovanja jer oni nisu nužni nasljednici ostavitelja.[216] Prema tome, odredbe oporuke bit će u potpunosti valjane i proizvesti pravni učinak.

Ovakvo sredstvo za pobijanje ostaviteljevih raspolaganja vrlo je slično rimskom institutu *querele inofficiosi testamenti*, što se itekako očituje u mogućnosti pobijanja oporučnih raspolaganja, zastarnim rokovima (koji su ipak skraćeni u odnosu na one u rimsko doba) te općenito, u striktnim zakonskim pravilima koja su osiguravala da nužni nasljednik dobije dio koji mu pripada. Razlike su u tome što ipak u suvremenom pravu ovlaštenik na podnošenje zahtjeva za pobijanjem raspolaganja ostavitelja nije, ako bi ne bi uspio sa svojim zahtjevom, gubio ono što mu je oporučno ostavljeno. Također, darovanja koja su u rimskom pravu mogla biti poništavana vrlo su restriktivno određena u odnosu na hrvatsko uređenje istoga. Što se tiče *actio ad supplendam legitimam* koju je uveo Justinijan, ona je uklopljena u jedinstveni zahtjev za pobijanjem besplatnih pravih raspolaganja ostavitelja, zajedno s *querelom,* a takav zahtjev smatra se dovoljnim za potrebe ostvarivanja prava na nužni dio.[217]

---

[214] Naime, kada sud zaključi raspravu i donese rješenje u nasljeđivanju kojim nije utvrđeno pravo nužnog nasljednika na njegov dio te ono postane pravomoćno, smatrat će se istinitim sve ono što je u takvom rješenju utvrđeno za osobe koje su sudjelovale na ostavinskoj raspravi koja je prethodila donošenju rješenja. Dakle, to će biti presuđena stvar (*res iudicata)* i stranke neće moći tvrditi da je u stvarnosti drugačije od onog što je utvrđeno tim rješenjem. Usp. Gavella, N.; Belaj, V., op. cit. u bilj. 186, str. 232.

[215] *Ibid.,* str. 231.

[216] Riječ je o tome da je ostavitelj L. D. tuženici O. B. darovao česticu zgrade 1450, jednu polovinu čestice zgrade 1172 upisane u zemljoknjižni uložak br. 1247, u katastarskoj općini G. te pravo nadogradnje na čestici br. 1172, a koju je tuženica potom darovala tuženiku M. B. Tužitelji su zatražili da se takav dar vrati u ostavinu ostavitelja zbog povrede nužnog dijela, no sudovi prvog i drugog stupnja su odbili takav zahtjev. Utvrđeno je da prednica tužitelja G. L. bila nasljednica, a također i sunasljednica tuženice, koja je sudjelovala u ostavinskoj raspravi te nije tražila vraćanje nikakvog dara. Nakon završene rasprave, donijeto je pravomoćno rješenje o nasljeđivanju. S obzirom da tužitelji nisu nužni nasljednici, već je to bila njihova prednica koja nije tražila vraćanje dara, oni nemaju pravo tražiti vraćanje istog. Iz navedenih razloga, Vrhovni sud smatra da su prvostupanjski i drugostupanjski sudovi pravilno primijenili materijalno pravo te donosi odluku kojom odbija takvu reviziju kao neosnovanu. Vidi odluku Vrhovnog suda RH Rev 2951/1992-2 od 7. srpnja 1993.

[217] Usp. Vidaković, I., *op. cit.* u bilj. 185, str. 219-220.

Institut iznasljeđenja (*exheredatio nota causa)* se jednako kao i u rimskom pravu smatra kažnjavanjem nužnog nasljednika zbog nekih njegovih postupaka i to time, naravno, što će ostati bez nužnog dijela.[218] Kao i što je Justinijan odredio, oporučitelj mora izričito navesti u oporuci koga i zašto želi iznaslijediti, a razlog za isključenje mora postojati onda kada on čini oporuku i to mora biti jedan od zakonom predviđenih razloga.[219] Ako ostavitelj ne bi naveo u oporuci neki od zakonskih razloga, iako možda postoji takav razlog, on se neće uzeti u obzir.[220] Ti razlozi su sljedeći:

1. Nužni nasljednik je povrijedio zakonsku ili moralnu obvezu prema ostavitelju te se time teže ogriješio prema njemu;
2. Nužni nasljednik je počinio teže kazneno djelo prema ostavitelju ili njegovom bračnom drugu, roditelju ili djetetu;
3. Nužni nasljednik je počinio kazneno djelo protiv Republike Hrvatske ili vrijednosti koje bivaju zaštićene međunarodnim pravom;
4. Nužni nasljednik živi u neradu ili nepoštenim životom.[221]

Iz ovakvog zakonskog određenja može se zaključiti da su razlozi iznasljeđenja koji se mogu valjano koristiti u oporuci brojčano puno manji, no pravim odabirom riječi obuhvatili su jednake razloge koje navodi i Justinijan (uz manje razlike koje se mogu opravdati drugačijim društvenim vrijednostima u doba kad su pravila napisana). Tako, na primjer, povreda moralne obveze je u rimskom pravu navedena kao razlog isključenja zbog nebrige o mentalno bolesnom potomku ili, *vice versa*, pretku. Također, ako nužni nasljednik živi nepoštenim životom, to su Rimljani smatrali druženjem s nečasnim ljudima, kao i postajanjem jednim od njih.

Valjanim isključenjem nasljednik će izgubiti svoje nasljedno pravo, a isključenje može biti potpuno, a može i samo djelomično. Kada je nužni nasljednik isključen, u onom dijelu u kojem ne nasljeđuje smatrat će se kao da je umro prije ostavitelja.[222] Kao primjer djelomičnog isključenja može se navesti odluka Vrhovnog suda Rev 1068/1992-2 kojom je prihvaćena revizija, ukinute presude drugostupanjskog i prvostupanjskog suda te je predmet vraćen prvostupanjskom sudu na ponovno suđenje zbog toga što su niži sudovi zanemarili ocijeniti opravdanost djelomičnog isključenja kćeri ostavitelja u oporuci.[223]

---

[218] Usp. Gavella, N.; Belaj, V., *op. cit.* u bilj. 186, str. 225.
[219] Čl. 86. st. 1. i 2. ZN-a.
[220] Usp. Vidaković, I., *op. cit.* u bilj. 185, str. 215.
[221] Čl. 85. st. 1. ZN-a.
[222] Usp. Jakelić, D., *Neka pitanja o isključenju iz nasljedstva nasljednika s pravima na nužni dio,* Odvjetnik, *vol.* 97, br. 3-4, 2006., str. 40.
[223] U predmetnom slučaju bila je riječ o tome da je oporučitelj Z. L. svojoj kćeri L.A. ostavio zemlju koja se nalazi u šumi, no u ostalom dijelu imovine ju iznasljeđuje jer, kako on navodi, „Ja svoju kćer ovime razbaštinjujem djelomično i to iz razloga toga što mi je nezahvalna, ne poštiva me kao oca, ne mari za mene pogotovo kao invalida

No, postoji i još jedan oblik iznasljeđenja, a to je lišavanje nužnog dijela (*exheredatio bona mente)* koji nije poznat u rimskom pravu. Ovaj oblik se ne smatra kažnjavanjem nužnog nasljednika, već je svojevrsna zaštita potomaka lišenog nužnog nasljednika.[224] Dakle, oporučitelj može lišiti nužnog nasljednika njegovog dijela ako bi takav nasljednik bio prezadužen ili rasipnik[225], a u korist maloljetnog djeteta, unuka ili punoljetnog djeteta ili unuka koji su nesposobni za rad i nemaju nužnih sredstava za život.[226] Lišeni nasljednik će ipak naslijediti ostavitelja ako postoji dio u kojem nije iznaslijeđen, a i onda kada više ne postoje uvjeti za lišenje u trenutku ostaviteljeve smrti.[227]

i teško bolesnog čovjeka. Uopće ne posjećuje me, a niti živi sa mnom, stidila se svog oca koji je na nogu šepav i na ulici me izbjegava, a inače se prema meni odnosila drsko, prkosljivo, uvredljivo i neposlušno i o meni nije nikakvu brigu vodila već oko mene vodi svu brigu moja zakonita žena L. M.“ Ovakav opis odgovarao bi razlogu iznasljeđenja kojim je nužni nasljednik, odnosno kćer, povrijedila zakonsku ili moralnu obvezu prema ostavitelju te se time teže ogriješila prema njemu. S obzirom da tužitelj i podnositelj revizije, nećak ostavitelja, traži da se postupi po oporuci i ostaviteljeva kćer bude djelomično iznaslijeđena, na njemu leži teret dokazivanja da je takvo isključenje opravdano. Prema rezultatima dokazivanja, Vrhovni sud navodi kako se ovakva postupanja kćeri, ako se utvrde istinitima, moraju ocijeniti prema subjektivnom (stavu kćeri prema navedenom isključenju) i objektivnom kriteriju (shvaćanju u društvu je li riječ o takvim postupcima kćeri o lakšoj ili težoj povredi). Pošto su niži sudovi propustili napraviti ovakvu cjelokupnu ocjenu opravdanosti isključenja, Vrhovni sud je odlučio ukinuti njihove presude i vratiti na ponovno suđenje da se postupak dopuni i donese nova odluka. Vidi odluku Vrhovnog suda RH Rev 1068/1992-2 od 10. rujna 1992.

[224] Usp. Gavella, N.; Belaj, V., op. cit. u bilj. 186, str. 226.

[225] Prezaduženom osobom se ima smatrati osoba čija je imovinska aktiva manja od pasive, a rasipnik je uobičajeno osoba koja nerazumno troši novčana sredstva i čini izdatke koji nisu potrebni, čime se stavlja u poziciju neimaštine. Usp. Klarić, P.; Vedriš, M., *Građansko pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2014., str. 760.

[226] Čl. 88. st. 1. i 2. ZN-a.

[227] Čl. 88. st. 3. i 4. ZN-a.

5. ZAKLJUČAK

Nužno nasljedno pravo je institut koji se u rimskom pravu pojavio nakon zakonskog i oporučnog nasljeđivanja. Ono je uvedeno da bi se ograničila oporučna raspolaganja ostavitelja koja su išla na štetu najbližih srodnika. Isprva je ono uređeno kao tzv. formalno nužno pravo, prema kojem je ostavitelj imao dužnost, ako je htio iznaslijediti svoje nasljednike, to učiniti izričito u oporuci, ili ih imenovati nasljednicima. Takva zaštita, međutim, nije bila dovoljna te se pojavljuje materijalno nužno pravo, pravo na određeni nužni dio (*quarta legitima*) koje se moglo ostvarivati putem *querela inofficiosi testamenti*. Do spajanja formalnog i materijalnog prava došlo je pak kod Justinijana. On je odredio da su nužni nasljednici morali biti imenovani kao takvi u oporuci te im je morao biti ostavljen barem iznos nužnog dijela. Justinijan je proveo najznačajnije reforme nužnog nasljednog prava Novelama 18 i 115. Novelom 18 povišen je iznos nužnog dijela na jednu trećinu, odnosno jednu polovinu imovine (ovisno o tome koliko je djece imao ostavitelj), a s prethodne jedne četvrtine. Štoviše, Justinijan je ukinuo nejednakost između muške i ženske djece pri nasljeđivanju. Uz to, propisujući da udovicama bez miraza mora pripasti jedna četvrtina ostavine na ime nužnog dijela, prepoznao je važnost zaštite žena. Novelom 115 uvedene su iznimno važne promjene, a najbitnija jest to da se pri korištenju instituta iznasljeđenja moraju izričito navesti i objasniti razlozi za isto, koji su pak taksativno određeni zakonom. Naposljetku, Justinijan je suzio raspon korištenja *querele*, i to uvođenjem *actio ad supplendam legitimam* koja se rabila u slučaju da je nužnim nasljednicima ipak nešto bilo oporučno ostavljeno, no nedovoljno, time zamjenjujući *querelu* u takvim situacijama. Može se zaključiti da je ovom Novelom provedena adekvatna zaštita svih nužnih nasljednika od nepravednog iznaslijeđenja u oporuci, a koja je najznačajnija podloga suvremenom pravnom uređenju.

Suvremeno hrvatsko pravo na sličan način uređuje materiju nužnog nasljeđivanja. Jednako kao i u rimskom pravu, ovim institutom štiti se ostaviteljeva najbliža obitelj od neopravdane uskrate od nasljedstva, a kojom se ograničava slobodna volja oporučitelja pri oporučivanju. Nužni nasljednik će postati ostaviteljevim sveopćim pravnim sljednikom u trenutku stjecanja nasljedstva, a oporučitelj može odrediti u kojem obliku će nužni dio pripasti nasljedniku. Što se tiče *querele* i ekvivalentnog zahtjeva u suvremenom pravu, oni su oboje imali svojstvo nasljedivosti jedino u slučaju da ovlaštenik već pokrenuo postupak po njemu prije svoje smrti, a rimsko pravo dodaje i situaciju kada postoji samo namjera ovlaštenika da podnese tužbu prije nego što je preminuo. Institut iznasljeđenja je jednako uređen, i to time što se smatra kažnjavanjem nasljednika zbog njegovog postupanja prema ostavitelju kojim će ostati bez

nužnog dijela, a oporučitelj ima dužnost izričito navesti koga i zašto lišava nužnog dijela. Razlog za iznasljeđenje mora biti jedan od onih taksativno navedenih zakonom. Takvi razlozi su brojčano puno manji u suvremenom u odnosu na rimsko pravo, no obuhvaćaju jednake razloge, s razlikom u prilikama različitih vremenskih razdoblja.

No, postoje i određene razlike. Krug osoba koje mogu biti nužnim nasljednicima je poprilično sužen u odnosu na isto uređenje u rimskome pravu, i to zbog pravila da ascendenti mogu biti nužnim nasljednicima jedino pod uvjetom neimaštine. Štoviše, braća i sestre ostavitelja se uopće ne smatraju nositeljima nužnog prava. Postoji razlika i u veličini nužnog dijela te umjesto jedne trećine ili jedne polovine (ovisno o broju ostaviteljeve djece) on iznosi jednu polovinu ili jednu trećinu, što ovisi o vrsti nužnih nasljednika. Što se tiče *querele* i *actio ad supplendam legitimam,* ova sredstva su spojena u jedan zahtjev po suvremenom pravu, koji se sastoji od prava na redukciju oporučnih raspolaganja te, supsidijarno, prava na povrat darova. Pravo na povrat darova je puno restriktivnije uređeno u rimsko doba. Oba pravna sredstva su zastariva, no *querela* je imala rok zastare od pet godina, dok zahtjev za pobijanje besplatnih raspolaganja ostavitelja ima samo tri. Također, ovlaštenik u suvremeno doba ne mora više brinuti hoće li, ako ne uspije sa svojim zahtjevom, izgubiti i ono što mu je oporučno ostavljeno. Naposljetku, lišavanje nužnog dijela je institut koji nije poznat rimskom pravu, ono poznaje samo iznasljeđenje, odnosno, isključenje nužnih nasljednika u oporučnom obliku.

S obzirom na sve navedeno, dolazi se do zaključka da postoje mnoge sličnosti, ali i razlike između rimskog i suvremenog hrvatskog uređenja materije nužnog nasljednog prava. Ipak, rimsko je pravo, pogotovo Justinijan i njegove reforme, imalo veliki utjecaj na današnje uređenje ovog instituta, uz izmjene koje su u velikoj mjeri rezultat prilagodbe različitom vremenskom periodu u kojem djeluju. Zaključno, da bi se razumjelo današnje uređenje nužnog nasljeđivanja, potrebno je proučiti kako su Rimljani uređivali predmetnu materiju i sa sigurnošću će se pronaći odgovor na sva postavljena pitanja.

6. LITERATURA I IZVORI

Knjige i članci:

1. Buckland, W. W., *A Text-book of Roman Law from Augustus to Justinian*, Cambridge University Press, Cambridge, 1921.
2. Eisner, B.; Horvat, M., *Rimsko pravo*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1948.
3. Frier, B. W.; McGinn, T. A. J., *A Casebook on Roman Family Law*, Oxford University Press, Oxford, 2004.
4. Gavella, N.; Belaj, V., *Nasljedno pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2008.
5. Horvat, M., *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2017.
6. Jakab, É., *Inheritance*, u: du Plessis, P. J.; Ando, C.; Tuori, K. (ur.), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford University Press, Oxford, 2016., str. 498-509.
7. Jakelić, D., *Neka pitanja o isključenju iz nasljedstva nasljednika s pravima na nužni dio,* Odvjetnik, *vol.* 97, br. 3-4, 2006., str. 36-41.
8. Johnston, D., *Roman Law in Context*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
9. Johnston D., *Succession*, u: Johnston, D. (ur.), *The Cambridge Companion to Roman Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015., str. 199-212.
10. Kaser, M., *Roman private law*, transl. by Dannenbring, R., University of South Africa, Pretoria, 1984.
11. Klarić, P.; Vedriš, M., *Građansko pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2014.
12. Miller, J. D. D.; Sarris, P., *The Novels of Justinian: A Complete Annotated English Translation*, Volume 1 i 2, Cambridge University Press, Cambridge, 2018.
13. Du Plessis, P., *Borkowski's Textbook on Roman Law*, Fifth Edition, Oxford University Press, Oxford, 2015.
14. Romac, A., *Izvori rimskog prava*, Informator, Zagreb, 1973.
15. Romac, A. (ur.), *Justinijan. Institucije*, Latina et Graeca, Zagreb, 1994.
16. Romac, A., *Rječnik rimskog prava*, treće, dopunjeno izdanje, Informator, Zagreb, 1989.
17. Roselaar S. T., *The Concept of Conubium in the Roman Republic*, u: du Plessis, P. J. (ur.), *New Frontiers: Law and Society in the Roman World*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013.
18. Stein, P., *Rimsko pravo i Europa. Povijest jedne pravne kulture*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2007.
19. Treggiari, S., *Roman Marriage: Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, Clarendon Press, Oxford, 1993.

20. Vidaković, I., *Utjecaj Justinijanove reforme nužnog nasljednog prava na suvremeno nužno nasljedno pravo Republike Hrvatske*, Paragraf, *vol*. 3, br. 1, 2019., str. 205-226.
21. Watson, A. (ur.), *The Digest of Justinian,* Volume 2 i 3, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1985.

Pravni propisi:

1. Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19
2. Zakon o obveznim odnosima, Narodne novine, br. 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21, 114/22, 156/22